



ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де үнүп
эгеппэн

№ 151 (16924)

2004 чылдың
НОЯБРЬ 11,
четверг

Номерни парлалгаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 21.35.
Садар өртээ 3 рубль.

Хай-халап

ӨРТТҮҢ УРЖУКТАРЫ УЛУГ БОЛГАН

Дүүн, ноябрь 10-нүң эртенинде, Тыва Республиканың Чазак Даргазының чанында Хөй-ниитиниң айыыл чок чорук чөвүлелиниң божуу-далаш хуралы болуп эрткен. Чөвүлелдиң даргазы Ш.Д. Ооржактың ону дарый чыылдырганының ужур — ноябрь 10-нүң дүнезинде Кызылдың Паротурбинная кудумчузунда 17/1 дугаарлыг ийи каът чуртталга бажыңыга болган өрттүң кыпкан чылдаганнарны тодарадырының, ооң уржуктарын чайладырының, когарааннарга материалдыг болгаш моральдыг дузаны чедирериниң, чурттакчылыг черлерге ындыг чергелиг хай-халаптарны болдурбазының талазы-биле хемчеглерни алыры, ниити шиитпирни үндүрери.

Хай-халапка хамаарышкан информацияларны болгаш ооң уржуктарын ажып эртери-биле алдынып турар ажыл-хемчеглерниң дугайында дыңнадырларны ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчылары В.О.Тарыма, С.А.Барыбин, республика прокурорунуң бирги оралакчызы Б.М. Бадмаев, Кызылдың мэри Д.К. Донгак, ТР-ниң хамааты камгалалының болгаш онза байдалдар сайыдының оралакчызы Н.М. Монгуш, кадык камгалал сайыдының оралакчызы Т.М.-Н. Ондар, күш-ажыл болгаш социал политика сайыдының оралакчызы О.К. Дамдын олар илеткээнер. Тыва кол федералдыг инспектор В.И. Чернышев тускай сөс ап, чүве чугаалаан.

Паротурбинная кудумчузунда 17/1 дугаарлыг бажыңда өрттүң дугайында дүвүренчиг медээни дүнекиниң 00.00 шакта Карелина деп хамааты хоорайның чаңгыс аай дежурный-диспетчер албанынга дамчыткан. Баштайгы өрт машиналары хай-халап болган черге дыңнадыгының келгениниң соонда 7 минута эрткенде, чеде бергеннер. 1970 чылда туттунган, каш чыл бурунгаар чаагайжыды септеттинген, "Бистиң бажыңы-выс" МУБ-ка хамааржыр, баш бурунгаар санаашкыннар-биле алырга, 90 хире чурттакчылыг, 12х58 метр хемчээлдиг бажыңның бирги каъдын чалбыыш хөме алган, ийи каътче дамчий берген болган. Кыйгыртыгының 3 чадазынга хамааржыр өрттү өжүреринге Кызыл гарнизонундан болгаш Кызыл кожундан база чоок-кавыда девискээрлерден 15 тускайжыттыг өрт машиналарын, 7 дузалат техниказын, Онза байдалдар ямызының хууда составының 65 кижизин хаара туткан. Өрт болган черге "Дүрген дузаның" 5 бригадасы, КАИ-ниң,

иштики херектер органнарының, үрелишкин чайладыр албаның ажылдакчылары ажылдап, өртке алыскан кижилерни камгалаарынга, когарааннарга дузалажырынга, оларны хоорайның эмнелге албан черлеринге чедиреринге киришкен.

Республиканың ИХЯ-зының болгаш Онза байдалдар ямызының албан езузунуң медээлеринде камгалап ап, өскээр көжүрген кижилерниң база когарааннарның саны аңгылажып турар. Ынчалзажок чижеглей алган баш бурунгааргы сан-медээлерден алырга, өрттен когараан 70 кижини №12 школада болгаш № 38 уруглар садында тургускан, 20 ажыг балыг-бышкын кижилерни эмнелгелерде чедирген болуп турар.

ТР-ниң кадык камгалал сайыдының оралакчызы Татьяна Ондарның медеглээни-биле алырга, хай-халап болган дүне № 1 республика эмнелгезиниң травматология болгаш өртең эмнээр салбырларынга, республиканың уруглар эмнелгезинге нитизин-биле 17

кижини чыттырган, оларның 8-зи — каш уруглар, эң бичинизи 1 хар 2 айлыг. Берге байдалдыг 3 кижини реанимация салбырынче шилчиткен. Амгы үеде эмнелгелерде эм-таң болгаш өске-даа чүүлдерге бергедээшкннер чок. Оорга-моюнун, дөрт мөчүнүн сөөктери сыйылган, бертинген кижилерниң хөй нуруузу тын оочулап, ийги каъттан шураан улус болган.

Республиканың прокуратуразы өрттүң болганының фактызынга хамаарыштыр кеземче херээн оттурган. Республика болгаш хоорай прокуратураларының, иштики херектер органнарының истекчилери онза болушкунун черинде истелге ажылдарын болгаш экспертизаны чорудуп, өрттүң кыпканының чылдаганнарнын, өлген болгаш бертинген кижилерниң санын, материалдыг когаралдың түнүн тодарадырының талазы-биле хемчеглерни ап турар. Буруулугларны илередири база чугаажок. Херечилерниң болгаш өрттү өжүреринге киришкен кижилерниң чугаазындан алырга, кыпкан бажыңдан үнүп, камгаланып четтикпээн кижилер база бар бооп турар. Оларның саны чеже дээрзин хурал үезинде кым-даа тода чугаалап шыдаваан.

Ук бажыңның амы-тынныг арткан чурттакчыларының чугаазы-биле алырга, "Тываэнерго" ААН-ниң ажылдакчылары чурттакчыларының электри энергиязынга өре-ширеси дээш ук бажыңның чырыын доктаамал үзе

кезип турган. Соок-чарга доңуп өлбес дээш чурттакчылар чырыкты өскээртен шөйүп кириген, кызаңайнып турар сывырындактар өрттүң болурунга чылдак болган деп догааштырыг база бар. Бодунуң ээлчээнде, "Тываэнерго" удуртулганы сөөлгү катап чырык өжүрүшкүнүн октябрь 20-де боттандырганын, ооң соонда чурттакчылыг черлерде чаңгыс-даа бажыңның чырыын үзе кеспээнинге аашкынып турар. Кымның шыныын истелге тодарадып келири чугаажок.

Бети дизе Чөвүлелдиң хуралына ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш.Д. Ооржак бо айтырыгга хамаарыштыр шыңгыы турушту ээлеп, кыска хуусаада буруулугларны тодарадырын республиканың эрге-хоойлу камгалаар органнарының удуртукчуларындан негээн. Шериг-оол Дизижинович Кызыл хоорай чагыргазының даргазы Д.К. Донгакты четпес ажылы, хоорайжыларның амыдырал-чуртталгазынга, хереглелдеринге тоомча чок чоруу дээш чидии-биле шүгүмчүлөп, когарааннарга түр чурттаар оран-саваны дарый дилеп тыварын, оларга дузаны чедирерин негээн.

Д.К. Донгак Кызыл хоорай чагыргазы Комсомольская кудумчузунда 101 болгаш 107 дугаарлыг бажыңнарда ниити чуртталга черлерин дарый септеткеш, бажыңның кырында девири чок артканнарны аңаа түр чурттадыр деп турарын чугаалаан. Хоорайның өске арткан ниити чуртталга

черлеринде хостуг чеже чуртталга шөлү барын база тодарадып турар. О.К. Дамдын Күш-ажыл болгаш социал политика ямызының шугуму-биле 60 ажыг кижини социал деткимчениң январь-бүрү төптөринге хуваап, даштыкыдан келген гуманитарлыг дузаның күсели-биле 20 ажыг уругларны бүрүнү-биле хепкерип, изиг чөм-биле хандырып болурун дыңнаткан. ТР-ниң Чазак Аппарадының удуртукчузу Д.-С.Б. Яндак республиканың Кадык камгалал ямызынга хамааржыр "Серебрянка" профилакторийинге өрттен когараан кижилерниң кадыын эчизинге чедир экижидип эмээрин саналдаан. ТР-ниң Чазак Даргазының Канцеляриязының удуртукчузу Д.Д. Ооржак чурттакчы чондан когарааннарга чылыг идик-хеп чыылдазын организастаарын, саң-хөө деткимче-дузаламчызының агар санын банкыларга ажыдарын саналдап кириген.

Хуралга дыңналган саналоналдарга үндөзилеп, протоколдуг шиитпирни хүлээп алган, дарый ап чорудар ажыл-хемчеглерниң хемчээлин болгаш хуусааларын тодарадып, эрге-чагырганың харысалгалыг ажылдакчылардан тургустунган бөлүктү тургузуп, ооң бүрүн эргелерин хевирлээн, яамылар болгаш ведомстволарның удуртукчуларынга даалгаларны берген. Ук онза болушкуну Тыва Республиканың Чазаның чоокку хуралыга тодарадыр-биле сайгарып, аңаа хамаарышкан доктаалды хүлээп алыры көрдүнүп турар.

Бистиң корр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫ Ш.Д. ООРЖАКТЫҢ РЕСПУБЛИКА ЧОНУНГА КЫЙГЫРЫ

Хүндүлүг чаңгыс чер-чуртулгарым!

Юбилейлиг чылда бистиң республикага кышка белеткел ажылдары кажангызындан-даа артык бир демниг эки чоруп турду. Чазактың 19 доктаалын хүлээп алган, оларны боттандырып турганының байдалын барык ооң хурал бүрүзүнге чугаалажып, ону күүседип турарынга контролду объект бүрүзүнге чедип, боттандырып турду. Объектилер кышкы үеде ажылдаарынга барык шупту белен турду. Чүгле экономиканың база адырларының бүдүрүлгелериниң, коммунал ажыл-агыйының эвес, харын школаларның, эмнелгелерниң, клубтарның, спорт албан черлериниң, өске-даа организацияларның кышка белеткелдериниң талазы-биле конкурстарның түннелдерин үндүрүп турар.

Бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларның удуртукчулары, республиканың суурлар болгаш хоорайлар чагыргаларының баштын-

нары кышка белеткелди харыс-салгалыг эрттирген. Ынчанмыже Чазак акша-хөреңгини берип турган. Бо хүннерде септелге белеткел чедир кылдынмаан объектилерге хыналдаларны чорудуп турар.

Чурттуң Президентизи В.В. Путинниң Бесланга болган халаптыг болушкунга холбаштыр девискээрлерниң удуртукчулары киришкен Россия Федерациязының Чазаның калбак хуралына чугаалаан инициативаларын күрүнө эрге-чагырга органнары, бистиң республиканың чону билишкин болгаш деткишкнн-биле хүлээп алган. Ол чүүлдерни "Терроризм-биле демиселдиң дээштиин бедидер болгаш соңгаарлады болбас хемчеглер дугайында" Россияның Президентизиниң 2004 чылдың сентябрь 13-те № 1167 Чарлыында тодаргай айткан.

Республиканың Хөй-ниитиниң айыыл чок чорук чөвүлелиниң бо чылдың сентябрь 16-да эрткен

хуралына хамаатыларының айыыл чок чоруун хандырап, техногенниг айыыл-халаптар профилактиказын калбартыр, бүдүрүлгө, социал объектилерниң болгаш чуртталга фондузунуң өрттерден, террорисчи халдашкыннардан камгалалын күштелдирер талазы-биле хемчеглерни бадылаан.

Айткан хемчеглерни боттандырап дээш бүгү деңнелдерниң удуртукчуларының хууда харыс-салгаларын бедидеринче улуг кичээнгейни Чазак угландырып келген. Озалы улуг 833 объектилерниң, 505 хөй каът бажыңнарның даңызын тургускан болгаш бадылаан. Даңыда кириген объектилерниң камгалалын хандырап дээш харыс-салганы чогуур муниципалдыг тургузулгарның баштыңнарынга, өнчү элеринге болгаш коллективтер удуртукчуларынга дааскан. Оларның биле семинар-хуралдарны эрттирген. Онза кичээнгейни база адырлар бүдүрүлгелериниң турум ажылдаарынче, электри, чылыг,

газ хандырылганын үзүктелдир-бизинче угландырган. Республиканың Чазак Аппарадының, яамыларның болгаш ведомстволарның харыс-салгалыг ажылдакчылары объектилерге барып, контролду чорудуп турган.

Хемчеглерни ап турзувусса-даа, бир улуг халапты оюп эртип шыдаваан бис. Ноябрь 9-тан 10-нүң дүнезинде Паротурбинная кудумчузунда 17-а дугаарлыг чуртталга бажыңы өрттенген. Аңаа 41 өрээлге албан езузу-биле бүрүткээн 129 өг-бүлө чурттап турган. Бо херек талазы-биле республика прокуратуразы кеземче херээн оттурган, истелге чоруп турар.

Республика Чазак болгаш Кызыл хоорай мэриязы чурттаар оран-бажың чок арткан кижилерни тургузар талазы-биле хемчеглерни ап турар. Бо үе-шакка чедир 70 кижини № 12 школада болгаш № 38 уруглар садында тургускан. 17 кижини, оларның аразында уруглар бар, республика эмнелгезинде чыттырган, олардан 3 кижини реанимацияда. Өлген-читкен кижилер бар. Бо айтырыгны Хөй-ниитиниң айыыл чок чорук чөвүлелиниң ээлчег чок хуралында чугаалажып турар. Хемчеглерни айткан болгаш боттандырып турар.

(Улангызы 2-ги арында).

АЧЫ-БУЯНЫҢАР ЧЕДИРИҢЕР!

Кызыл хоорай чагыргазы Паротурбинная кудумчузунда № 17 ниити чуртталга бажыңыга өрт үезинде каражаданнарга бээри-биле чылыг идик-хеп аймаан чондан хүлээп ап турар. Ол чүүлдерни бүдүн хонук иштинде хүлээп ап турар пунктулар болза:

- 1) Кочетов кудумчузу, 29. кабинет 211;
- 2) Тыва эки турачылар кудумчузу, 29. кабинет 10.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Бирээде, өрттүн өөскүп үнгенини чылдагаанын истеп, ылавылап турар.

Ийде, дараазында даалгаларны берген:

Чазак болгаш хоорай мэриязы халапка таварышканнарны бажың-балгатка тургузар ажилдарны уламчылаар;

Күш-ажыл болгаш социал политика ямызы качыгданнарга моральдыг, материалдыг, саң-хөө дузаламчызын көргүзөр болгаш социал хандырылганын албан черлеринге оран-бажың чок арткан 60 чедир кижини тургузар;

Кадык камгалал ямызы өрт үезинде качыгданнарга медицина дузаны чедирер, өрттенген бажыңнын бүгү чурттагы чыларына профилактиктиг хыналданы болгаш психологтук эмнээшкенин чорудар.

Хөй-ниитиниң айыыл чок чорук чөүлели чуртталга бажыңнарындан, а харында бүдүн микрорайоннардан чылыг, электри энергиязы үзе кезер практиканы буруу шапкан. Чүге дизе бо чылдың октябрь 20-де электри энергиязын чамдык чурттагы чыларының өрөзи дээш бо бажыңга электри энергиязын долузу-биле бербес даалганы "Энергосбыт" (Денисов) бергени илерээн. Ол даалганы ол езугаар күүсеткен-даа.

"Тываэнергонуң" удуртулганы кышкы үеде чылыг азы электри энергиязын үзе кезип, бербес болза чылыдар электри

приборларын массалык-биле ажыглаарга өрт-халап үнүп болурун кымдан-даа артык билерлер. Бо таварылгада база ындыг бооп болганы магатчок, чүге дизе өрт электри хуваар херекселден эгелээн деп, бажыңнын чурттагы чылары дыңнаткан.

Чамдык чурттагы чылары чылыг азы электри энергиязының өрттөн төлөвейн баарга, бирги ээлчеде өртектени ак сеткилдиг төлөп турар кижилер берге байдалга таваржы бээрин "Тываэнерго" ААН-ниң удуртулганы республика Чазак чаңгыс эвес удаа айтып турган.

Мындыг язылыг хажыдышкынарны болдурбас дугайында мээң чаңгыс эвес удаа айтышкынармын протокол шийтиринде бижээн, ынчанмыже ону Верзак болгаш Денисов күүсетпээр. Оларның айтышкынарнын езугаар бүдүн чурттагы чылыг суурларның чырыын одура кезип турарындан хөй-хөй кижилер ай-айы-биле чырык чок артып турар. Оң-биле кады электри сывырындактарын оорлап турар. Бо болган халапка буруулугларын истеп тывары — истелге ажылдакчыларының херээ. Оң канчаар чоруп турарына контрольду бодумга алдым.

Хүндүлүг чонум!

Бодумнуң болгаш республика Чазакның өмүзүнден өлгөн кижилерниң төрөлдөрүнө болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илереттим. Качыгдан кижилерни бажың-балгат-биле хандыраар, мате-

риалдыг, медицина болгаш психологтук дузаны чедирер бүгү аар чүктү Чазак бодунга алган. Оларга моральдыг болгаш материалдыг деткимчени көргүзөргө белең бүгү хамаатыларга, организациялар коллективтеринге өөрүп четтиргенивисти баш удур илереттис.

Бис ам мындыг язылыг таварылгаларны болдурбазынче бүгү күштү мөөнээр уурлуг бис. Чамдык удурткучуларның харысалга чок чоруундан бо таварылга болган. Республика Чазакның шийтирин езугаар 2003 чылда Паротурбинная кудумчунда ийи каът беш, оң иштинде № 17-а бажыңга капитал септелгелерни чоруткаш, аңаа 12 млн. рубльди чарыгдан. Чылыг трассазын, суг дамчыдар четкини, канализацияны септээр, электри дамчыдар шугуну долузу-биле солаан, өрээлдерни чаарткан, милиция постузу тургускан. Паспорт чурумун сагыыр талазы-биле хемчеглерни боттандырган. Ынчангаш Чазак бо микрорайонун чурттагы чыларына таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш болдунарла чүүлдерни кылган. Оларның талазындан, оң иштинде хоорай мэриязының, чуртталга-коммунал албанының талазындан бажыңны болур-чогууру-биле эдилээр, өртке удур айыыл чок болурун хандыраары, ажыглааны чылыг, электри өрттө болгаш өске-даа ачы-дуза дээш төлевирни доктаамал кылыры эргежок чугула турган. Озал-ондактыг бо таварылга "Тыва-

энергонуң", чуртталга-коммунал ажил-ажыгынын, тус черде эрге-чагырга органдарының удурткучуларына, бүгү чонга кичээндирг болзун. Чер болганга чылыг, электри, газ хандырылганын чогумчудары, хандырыкчыларның болгаш хереклекчилерниң аразында харылзааларны чогумчудары эргежок чугула. Энергияны үзе кезерин акт езугаар, хоойлуну сагып чорудар, электри шугумунга боду коштунар, кожар чоруктарны болдурбазы-биле дежурныйлашкынарны организациялар херек. Бо ажилды чагыргалар баштыңнарының чөпшээржилгезин езугаар, "Тыва-энергонуң", чагыргаларның, ажыглакчыларның — чурттагы чыларының аразында керээ негелделерин езугаар боттандыраар.

Хай-халаптыг бо таварылга чурттуң Президентизи В.В.Путинниң шынныын бадыткап турар, чүге дизе ол күүсекчи эрге-чагырганың вертикалына шыңгы чурумну тургузарының эргежок чугулазын болгаш бүгү деңгелдерниң удурткучуларының харысалганын бедидерин негээр.

Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларым! Республика Чазак бо хай-халаптың истелгези канчаар чоруп турарын силерге доктаамал дыңнадыр.

Мындыг язылыг хай-халап моон соңгаар катаптавазын. Айыыл-халап бисти оюп чорзун, күштүг, шыдамык болунар, эргим чаңгыс чер-чурттугларым! Кичээндир дээш четтирдим.

ӨРТ ХАЛАВЫ ЧҮДЕН БОЛГАНЫЛ?

Болуушкун черинден бистиң корреспондентилеривис дыңнадып тур

Ноябрь 10-да хүндүс Кызыл хоорайда Паротурбинная 17/1 деп адресиг ийи каът ниити чуртталга бажыңы өрттенген деп дыңнадыг алгаш, ында байдалды көөрү-биле ынаар чоруттувус.

Орукка бар чорувуста-ла дээр шаар үнген ыш көстүп келди. Чедип кээривиске, ийи каът хөй аал чурттаар ниити чуртталга бажыңы хуюкталдыр өрттенип калган, өрт өжүрүкчүлери ам-даа узун шлангыларындан сугну чагып өжүрбүшаан

— деп харыылады. Оң айтыккан черинче көрүккеш, корга бердим. Өрттенип калган, чамдыкы ам-даа хып чыткан ниити чуртталга бажыңының кыдында өртең ыяштар, хүл аразында бир кижиниң боду көстүп чыдыр. Оон холдары, өртең арын-

шапкаш, оон дашкаар үнүп келгенер. Бузук сонгалардан үнген, ол-бо уруг-дарыын кый деп алгырган, корткан-девидээр, ыңай-бээр маңашкан кижилер эндерик. Ийги каъттан шурааш, хол-будун сыйып алган кижилер өл харлыг чер кырында андаштанып чыткылаан. Кыдыкы демир хана-карактарлыг сонгаларда кижилер кыпсынчыдыр алгыржып, даштында кижилерден дуза дилеп турган. Даштыга үнүп четтигипкен аныяк эр кижилер холда туттунган-на демир, маска, балды-биле демир хана-карактарны ол-бо кара күш-биле соп тургаш, бир сонган ажитканнар-даа. Өске сонга хана-каракты ол-бо соп турда, маскар, балдылар сынып чаштап, иштинде дуза дилеп турганнар оларны камгалаарын оралдажып турганнарның караанга-ла ышка, изиг чалбыышка моорап барып ушкулгаан. Чалбыыштар ол үеде сонгадан үнүп эгелээр.

Бир улуг апарган иениң чугаазы-биле алырга, кымны-даа мурнай өрт болган ниити чуртталга бажыңына шагдалар чедип келген. Оларның чамдыктары эр кижилер-биле кады демир хана-карактар үрөп, ында кижилерниң амы-тынын алырын оралдажып турда, өскелери чүге-даа киришпейн, харын-даа: "Кырынарже өртең ыяштар чуглу бээр" деп чамдык сонгаларже кижилерни чагатпаан. Ийи каът ниити чуртталга бажыңы шуут өжүрер арга чок кыва бээрже, чүгле ынчан өрт машиналары озалдап халдып келген. Бир дугаар халып келген өрт машиназының өрт өжүрер шлангызы чарык болган. Суг өрттенген бажыңче эвес, чарык черден дээр шаар аттыгып туруп берген. Аңаа база хөй үе эрткен. Өрт өжүрүкчүлери өрттенген ийи каът чуртталга бажыңын хондур өжүрген. Ынчалза-даа бажың таванга чедир хып калган.

Шагдааларның база эр кижилерниң үндүрүп четтиккени, азы боттары үне халчып келген кезик-чамдык өрттенген, идик-хевин безин кедип четтиккээр, чанагаш кижилер өртең, балыгышкын черлеринден ханы төктүп, хар кырынга дыка үр



чытканнар.

Өрттүн канчаар болу бергениниң чылдагаанын чүү деп бодап турарын база когараан кижилерден айтырдым. Бир аныяк ие: "Тываэнерго" ажылдакчылары бо күстү өттүр чырык дээш өрелиг силер дээш, чырымыс доктаамал үзе кезип келген. Кыжырып-шооткан-даа чүве ышкаш, школаже баар өреникчи уругларга аш-чем хайындырып бээр деп турда суг чырыкты өжүрүп кааптар. Ынчап баарга, уругларны школаже аш чорудар эвес, даштыга соокта одаганып турдувус. Оон ыңай чырык кээп турар үеде оң чырык чамдыкта өлбөзөк чүве болур, чамдыкта күжү эмин эрттир улгадып, чырык эмин эрте бээр. Ынчан сайгылгааннар байтык, соодукчуларыс, телевизорларыс өрттенип турган. Өрт болурунун мурнуу хүн "Тыва-энергонуң" ажылдакчылары чырыкты хүндүскүнүн 10 шакта өжүргеш, кежээкиниң 4-5 шак үезинде кыпсыпканнар. Оон ийи

чыл мурнунда чурттап турганыс өрттенип калган орна-саваыстың капитал септелгезин чоруткан. Ынчан оң септелгезин тускай эртем-даа чок армян нациялыг ажилчыннар кылып турган. Оларның электри күжү дамчыдар шугумнарны канчаар кожуп турганын кым-даа хынаваан" деп биске дыңнатты.

Өрт канчап болу бергенил? Күштүг электри күжү келгениден бе? Азы чурттагы чыларыны боду коштунгандан бе? Ону истелге тодарадыр апаар. Электриниң өрү-куду шураашкынарындан Кызыл хоорайның чурттагы чыларының сайгылгааннары, соодукчулары бо-ла өрттени бээрин, Каа-Хем суурга бир бажыңның телевизору өрттенгеш, бүдүн бажың өрттенир чакканын бо чайын теле-дамчыдылга көргүскен. "Тыва-энергонуң" мындыг кара туразында аажылаанын түннели бо-дур. Ол кажан соксаарыл?

Борис ОНДАР.



болду. Хөй өрт машиналары болгаш ИХЯ, ОБЯ, прокуратура ажылдакчылары, эмчилер өрт өжүрүшкүнүн хайгаарап, боттарының шугуму-биле ол-бо чүүлдерни демдегеп, хынап ажилдап турлар. Өрттүн болган чылдагаанын олардан билип алырын оралдаштым. "Восточный" иштики херектер салбырының начальниги, милицияның майору Э.В. Чамзырай: "Өрттүн кандыг чылдагаан-биле болу бергенин амдызында чугаалап шыдавас бис. Истеп тургаш тодарадыр бис. Бо ийи каът хөй аал чурттаар ниити чуртталга бажыңына 42 өг-бүлеге 200 ажыг кижини чурттап турган. 70 кижини Кызылдың 12 дугаар школазынче түр көжүрген. Өрттен кемдеп-кегерээр 20 кижини эмчиде чытырган. 20 кижиниң ам-даа кайдаазы билдинмес. Ам дээривиске өрттенип өлгөн ийи кижиниң сөөгү бо көстүп чыдыр. Оон ыңай ында чеже кижини барын ам тодарадыр бис"

шырайы көстүп келди. Хөөкүй үне халырын оралдажып турган хире, чанагаш мага-бодунда чүгле идиктиг.

Оон ол өрттенип калган ниити чуртталга бажыңының чурттагы чыларының түр турар чери Кызылдың 12 дугаар школазынга келдивис. Ында спортзалда чаштар, элээдилер, иелер, улуг кижилер дээш, элээр хөй улус бар болду. Олар өрттүн канчаар болуп турганын биске чугаалап бердилер. Дүнекиниң 12 шак үезинде ниити чуртталга бажыңының чурттагы чыларының хөй кезии удаан. Чүгле эвээр кижини удуваан. Хенертен даштыгыртан бир кижиниң: "Өрттенип тур силер, дүрген үнгүлөөр" деп сонгалар соктап, девидеп алгырганын дыңнааннар. Бир аныяк ие эжиин ажыдыптарга, коридор ишти курут ыш, чалбыраашталып турар болган. Дедир кире халааш, удуп чыткан уругларын оттургаш, сонган буза

ХАЛАП СООНДА АЛДЫНЫП ТУРАР ХЕМЧЕГЛЕР

Дүүн дүш соонда өрт халавы болган ниити чуртталга бажыңына келдим. Кызыл хоорайның өрт кезектериниң өртчүлери, истелге органның ажилдакчылары болгаш чазак-чагырга черлериниң ажилдакчылары ам-даа ында ажилдап турар болду. Республика прокуратуразының истелге чорудуп турар ажилдакчылары-биле чугаалажырымга, өрттенген ниити чуртталга бажыңындан арткан ыяш-дашты арыглап-аштаар кижилерниң чогуңдан истелге туруп бергенин дыңнаттылар. Арыглаттынмай турар черлерде та каш өлгөн кижилер мөчү-сөөгү чыдары ол үеге чедир билдинмес арткан. Дүшкө чедир ийи кижиниң өлүг сөөгүн ужулганын чугааладылар.

Ышталып чыдар бажың орнунуң өжүрүп турган чамдык черлери сугдан дошталып доңа берген. Каш үстүрер трактор хөө кара ыяштарны ырады үстүрүп тур. ТР-ниң Чазаның Даргазының оралакчызы Сергей Барыбин халап-ка таварышкан кезек кижилерниң хомудалын дыңнап алгаш, Кызыл хоорай чагыргазындан удуртукчулар чогуңга хорадаан тур.

Хоорайның мэри Дмитрий Донгактын оралакчылары Игорь Грейсеров биле Олег Саая ол үеде 12 дугаар школада өске хемчеглер дарый шитпирлеп чоруп турлар. Бо школада өрт халавынга когарааннарны түр чурттадыр чыылда-эвакуация пунктузу халап болган дүне-ле ажилдап эгелзэн. Аңаа чеде бээривиске, когарааннарда дүштөки изиг чем белеткел эккелген, дөгөрезин чемгерген тур. Ашы-чем-биле хандырылга пунктузунуң начальниги Татьяна Рогачева (мэрияның харысалгалыг ажилдакчызы, чурукта) "Огонек" кафезинге (директору Валентина Даншина) 100 кижиге чем белеткээш эккелген болду. Ол эртенги шакта база 60 кижилериниң

чугаалады. Когарааннарда изиг чемни "Огонек" кафезинге белеткээр кылдыр дүне тургустунган тускай штаб шитпирлээнин чем үлевишаан дыңнатты.

Ол-ла школаның спортзалында когарааннарны түр доктааткан. 30 орун-дөжекти хоорайның Хамааты камгалал болгаш онза байдалдар комитеди шаа-биле берген. Хеп-сын чок дезип үнген чурттакчыларга хептерни берип турарын билип алдым.

Чыылда-эвакуация пунктузунуң начальниги Галина Гостеваны (Кызылдың өөредилге килдининиң эргелекчизи) хоорайның социал камгалал комитединиң ажилдакчылары үгөп алган, когарааннарда дуза кылдыр эккелген продуктуларын болгаш хеп-сын аймаан хүлээткен тур. Галина Ивановна гуманитарлыг бүгү дузаны хоорайның №38 уруглар садында аппараттар, ында дежурныйлап турар ажилдакчыларга хүлээдин даасты. Чүге дизе өрт соонда чурттаар орансава чок арткан чурттакчыларны чаа септеттинген бо садка түр чурттадырын чазак-чагырга черлери шитпирлээни билдинди.

Дүүн дүш соонда 12 дугаар школага 92 когараан хамааты бүрүткеткен. Оларның 27-зи — өөреникчи уруглар. Хөй кезини бола школада өөренип турар. Чамдык когарааннар дөргүл-төрелдериниң бажыңнарынче чоруп турарын Галина Ивановна чугаалады. Школада шагдаалардан аңгыда, психологтар, эмчилер болгаш соцажилдакчылар доктаамал ажилдап, когарааннарда дузаны чедирип турар.

Дараазында 1 дугаар республика эмнелгезинге келдим. Өрткө чогуң каш кижилер өрттенип кемдзэн билеп алырым ол. Чүге дизе баштайгы дыңнадыгларны алырга, аңгы-аңгы черлериниң берип турар саннарында карышкартар хөй. Дежурный эмчи Александр

Ембу республика эмнелгезинде ниитизи-биле өрттенген, ышка угаарлаан болгаш кемдзэн 17 кижилерни, оларның 8-и уруглар дээрзин дыңнатты. 3 кижилер реанимацияда, бирээзи — бичии уруг. Ийи дугаар каыттан шурааш, ээжилерин, будун болгаш оорга сөөгүн сыйып алган 6 кижилер травматология салбырында чыдарын ооң эргелекчизи Орлан Саая чугаалады. Эм-таң аймаанда улуг бергедээшкин чок, хандырылга эки.

Эмчиде бир өг-бүледен мырыңай 5 уруг эмнелгеде берге байдалда чыдарын (билдингир чылдагаан-биле аттарын биживесмен) билеп алдым. Куш фабриказының ажилчыны эр кижилер ийи уруу-биле кады өрээлинден үнүп чадааш, өртчүлөр болгаш камгалакчылар караанга өрттенип өлгөн. Бүдүрүлгө чериниң бөлүк херээжен ажилчынары бичии уруу-биле арткан иениң чанындан ыравайн турарын школага чоруп тургаш кээргеп көрдүм.

Бо өрт халавынга чурттакчылар "Тывазерго" акционерлиг ниитиледи буруудадып турар. Олар өрттенген ниити чуртталга бажыңының электри чырынын чамдык чурттакчыларның өрөзи дээш өжүргөн турган. Херек кырында шак ыңдыг мугулай чүүлү кылырын №77 Федералдыг хоойлу хоруп турар, а №162 Федералдыг хоойлу удуртукчу кижиниң хоойлу үрзэн дужаалы-биле бир объектиге электри энергиязын бээрин соксаткан болгаш кызы-гаарлаан таварылгада, ооң түңнелинде шак ол базым материалдыг улуг когаралга болгаш кижиниң кадыныга аар хора чедирген таварылгада, ону 200 муң рубльге чедир торгаарын, азы он сес айдан үш чылга чедир алып ажил төлевирип тыртар кылдыр хемчек онаарын, ол ышкаш удуртукчу 2 чылга чедир хосталгазын казып ши-

дерин көрүп турар. Ол-ла №162 Федералдыг хоойлу электри энергиязы бээрин соксатканының түңнелинде, кижилер өлүп когараан таварылгада шак ыңдыг шитпир хүлээп алган удуртукчуну 5 чылга чедир шидерин, ооң "кара-бажыңдан" хосталып үнүп келгеш, удур-



туркчу албан-дужаалга ажилдаар эргезин казып турарын база көргөн.

Сөөлгү чылдарда бажы эттенип барган "Тывазерго" акционерлиг ниитиледи шүгүмчүлзэн чоңунуң материалдары бистин солунувуска чаңгыс эвес удаа үнүп турганын сагындырайн. Чижээлзэрге, ук бүдүрүлгө чериниң багай ажилын шүгүмчүлзэн "Аңаа кым буруулугул?" деп материал (№148) бо айның эгезинде чырыкче үндү. Бо чүүлде Бажы-Алаак сумунуң чурттакчылары "Тывазергога" хамааржыр трансформаторнуң өрттенгенинге, ону септевейн турарындан олар электри чырыны чок чурттап турарын хомудап бижип турар. Бо-ла бүдүрүлгө черинге өрөлери дээш электри чырыны чок арткан Ак-Довурак хоорайның болгаш Хову-Аксы суурнуң ЧЭТ-тери чайны өттүр септеттинмейн турганын шүгүмчүлзэн "Төлетинмээн өрөлөр дээш" деп чүүл (№131 солунда) база үнгөн. №129 солунга Таңдының Биче-Сойнуң чурттакчыларының "Чырык чока чыргал чок" дилег-чагаазы база парлаттынган. Бо чүүлде сумунуң чурттакчыларының хөй кезин "Тывазергога" өрө чок турбуже, бүдүн суурну электри чырындан үзе кескенин чугаалап турар. Бистин

корреспондентивис Борис Ондарның электри өрттэнде чөптүг эвес чүүлдерни сойгалаан бир чүүлү №111 солунда үнгөн. Шак ыңдыг шүгүмчүлзедиг өске-даа материалдар солунга чаңгыс эвес удаа үнгүлзэнин демдегледип каайн. Бо нарын айтырыг "Шын" солунуң арыннарынга каш удаа көдүртүп турган-дыр. Ынчалза-даа чоңунуң хомудалдарын "Тывазерго-нуң" удуртукчуларының херекке албайн, оон түңнел үндүрбейн, хоойлулар үрөп, хостуг чаннап турганы мындыг коргунчуг болуушкунга чедирген-дир.

Кызылда күрүнениң "Коммуналчы" унитарлыг бүдүрүлгезиниң балансызында 10 ниити чуртталга бажыңы бо хүннерде турар, а хоорайның "Жилье" БСЭБ-тиң балансызынга ниитизи-биле 22 ниити чуртталга бажыңы турган (өөредилге черлериниң он-он ниити чуртталга бажыңнарын санавакка). Оларның 14-үн сөөлгү чылдарда анаа чуртталга бажыңнары кылдыр эде бүрүткзэн (?). Ынчалза-даа хоорайның муң-мун хамаатылары чурттап турар ол оран-саваларның чидиг айтырыглары хевээр арткан. Бөгүн биске шак мындыг өрт халавы оларның кайы-бирээзинге катаптанмас деп кым магадылал берип шыдаарыл?

Юрий ДАРБАА.

Авторнуң тырттырган чуруктары.



Хоорай чагыргазының парламга албанының медегелли

ӨЛГӨН КИЖИЛЕР БАР

Ол дугайын Кызылдың хоорай чагыргазында тургустунган онза байдалдар комиссиязының даргазы И.Ю.Грейсеров дыңнаткан.

Озал-ондак болган черге ОБЯ-ның өрт албанының командалары, "Дүргөн дузаның" бригадалары, Кызылдың пассажирлер АТБ-зиниң автобустары, ОШАЧКИ, милицияның дүнеки хайгыыл албаннары чеде берген ажилдап турган. Онза байдалдар комиссиязының даргазы, ТР-ниң ОБЯ, ИХЯ, прокуратура, хоорай чагыргазының ажилдакчылары дүргени-биле чедип келген. Өрт болгаш амы-тын камгалакчылары кээп турда, өрттен когараан кижилер бар болган. Өрттен камгаланган кижилер ийги каыттан шурап турган. Камгалап алдынган кижилерни эвакуация кылдыр дүргени-биле дерзэн №12 школаже чедирген.

Өрттен когараан янзы-бүрү улуг-биче кемдээшкиннерлиг кижилерни эмнелгелерге чыттырган. Дүнекиниң 3 шакка чедир №12 школаже 65 кижини чедирген. Ноябрь 10-нуң бирги чартында эвакуация кылдыр кижилер 100 четкен. Эмнелгелерге 37 кижини чедирген, оларның 33-ү янзы-бүрү өрт балыглары алган, хол-буду сынган, бажы кемдзэн болган. Оларның аразында 13 назы четпзэннер бар. Үш назы четпзэннер берге байдалда реанимацияда чыдар. Камгалаттынган, эмнелгелерге чедиртинген кижилерниң саны ам-даа тодараттынып турар. Өлгөн кижилерниң саны ам-даа чедир тодараттынмаан. ОБЯ-ның

ноябрь 10-нуң бирги чартында чедир тодаратканы-биле хүл аразындан 10 кижиниң өлүг магабодун ужулган. Өрттүн долу байдалын, оон когараан кижилерниң санын ылап шын тодарадарынга бергелер таваржып турар. "Бистин бажыңымыс" МУБ-тун дыңнатканы-биле алырга, ук ниити чуртталга бажыңында 136 кижилер бижиткен. Ынчалза-даа тодараттынып турары-биле алырга, чамдык чурттакчылар өрээлдерин хары кижилерге хелезиге берипкен, өскелерге өске төрелдер аалдап келген, чамдык өрээлдерге кийр бижидилгези чок кижилер чурттап турган.

Ноябрь 10-нуң эртенинден эгелеп ийи комиссия тургустунуп, өрт айылының когаралын, ооң болган чылдагаанын тодарадары-биле ажилды чорудуп эгелзэн. Прокуратура болгаш истелге органның өрттүн үнген чылдагаанының дугайында кандыг-даа албан езу-биле дыңнадыг кылбайн турар. Чаңгыс-ла өрт үнгениниң чылдагаанын айткан албан езузунуң дыңнадыг Кызыл хоорайның оралакчы мэри И.Ю.Грейсеров кылып турар. Оону-биле алырга, өрт электри сывырындактарының каттышканындан болган. Озал-ондак болурунун каш-ла шак мурнунда, ноябрь 9-та 10 шакта,

"Тывазерго" ААН ук ниити чуртталга бажыңының чурттакчыларының 340 муң рубль өрөзи дээш чырыкты үзе кескен турган. Ынчангаш чурттакчылардан бир кижилер боду ниити чуртталга бажыңын электри четкизинге кошкан чадавас.

Кызылдың хоорай чагыргазы республиканың чурттакчыларынга, хуу база күрүнө-даа бүдүрүлгелеринге, албан-организация черлеринге өрттен когараан кижилерге чылыг идик-хеп-биле дузалаарын кыйгырып тур. Чылыг хептиң чыылдазын Кызыл хоорайда социал камгалал комитединде хүлээп алып. Адреси: Кочетов кудумчузу, бажың 29, азы Тыва эки турачылар кудумчузу, бажың 29. Телефоннары: 3-02-90, 3-43-49.

БАЙЫРЛААЛЫҢАР-БИЛЕ, МИЛИЦИЯНЫҢ ХҮНДУЛУҢ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫ!

Эрге-хоойлу камгалаар органнын хундулуг ажилдакчылары!

Профессионал байырлалыңар—Милиция ажилдакчыларының хуну-биле силерге байыр чедирдим!

Эрге-хоойлу камгалаар органнын куруненин сүлдө-күжүн камгалап, ниитилелге корум-чурумну быжыглап, турум байдалды тудуп, кижинин, куруненин, ниитилелдин айыыл чок чоруун хандырып, улуг рольду кууседип турар орган-дыр. Бистиң милициявыстың ажылындан чуртта чорудуп турар реформаларның келир үези, курунеге, оон органнын хамаатыларның келир үедеги бузурели быжыгып, типтыр болгай.

Тыва милиция үр үенин дургузунда бодунуң хулээлгезин ак сеткилдиг кууседип, хамаатыларның айыыл чок чоруун, конститушчу эргелерин болгаш хосталгаларын камгалап, республикага экономиктиг болгаш турум байдалды хандырып келген.

Милиция ажилдакчылары бисти кандыг-даа үеде: агаар-

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

БАЙЫРЛЫГ ЧЫСКААЛ

Ноябрь 10 – Милиция хуну. Кызыл хоорайда ТР-ниң ИХЯ-зының бажыңының чанынга милицияның шериг кезектери чыскаалыпкан.

Олар Милиция хунунге тураскааткан байырлыг чыскаалдың ажыттынарын четтикпейн манап турган. Полковник А.М. Айдың-оолдун: «Томанни!» деп, командазы үнген. ИХЯ-ның штаб начальниги, милицияның полковниги И.В. Черенков байырлыг парадты хулээп алгаш, Милиция хунун таварыштыр чыскаалда турганнарга байыр чедирген. Оон соон дары милицияның тергиннери ОМОН албанында харылзаа талазы-биле инженер, милицияның прапорщиги Шолбан Аранчынович Лама, старшина Дмитрий Дозур-оолович Дүпчен ТР-ниң ИХЯ-зының тугун хөлбөң-неди, холдарында селемелерин кылаңнадып, чыскаал мурну-биле чараш, севергин марштап эрткеннер. Чечен Республикага албан-хулээлге эрттирип тургаш, амы-тынындан чарылган милиция ажилдакчыларынга тураскааткан мөңгө тураскаал-самбырага чечек салып, оларның чырык

бойдус бүргегде, дыштаныр, байырлал хуннеринде-даа камгалап, дуза дилээн чонунга ачы-буянын көргүзүп келген. Байырлал, чыскаалдар, өске-даа хемчеглер шагдаа хептиг кижилерниң контролунда. Хей-ниитиниң корум-чурумун, чоннуң куш-ажылга, дыштанылгага таарымчалыг байдалдарын олар тургузуп турар.

Иштики херектер органнын албан эрттирери нарын, улуг негелделерлиг, бедик харысалганы, ажылы түннелдиг болурун негеп турар. Тыва милицияның отряды «изиг точкаларга» командировкалап бо-ла чеде бээр. Дайынчы даалга кууседип чеде бергеш, езулуг эрес-маадырлыг чоруун көргүзүп турар.

Бодунуң болгаш республиканың бүгү чонунуң өмүнээзинден Милиция хунун таварыштыр чиик эвес, эрес-маадырлыг мергелдин кижилеринге байырымны чедирдим. Силерниң шуптунарга кадыкшылды, чаагай амыдыралды, Ада-чурттуң чаагай чоруу дээш ажил-ижинерге чедиишкиннерни кууседим!

адынга езулал кылдыр автоматтардан дааштаашкыннары кылганнар. Дараазында бо чылын чаа Иштики херектер ямызынга ажилдап эгелээн аныяк оолдар чыскаал мурнунга Ада-чуртка даңгыракты номчуп хулээп алганнар.

Оон соонда ук тураскаал-самбыраның чаны-биле бүгү милиция албанының кезектери шугум чыскаалдыг марштап эрткен. Оларның соон дары Чечен Республикага албан хулээлгезин эрттирип чорааш, маадырлыгы-биле амы-тынындан чарылган, өлгөн соонда «Эрес-дидим чорук дээш» деп орден-биле шаңнаткан М.И.С. Кара-Салдың авазы Елена Барымчаевна Кара-Сал база ук ыдыктыг тураскаал-самбырага чечектер салган. Ава чылдың-на Милиция хунун огулунуң чырык адынга тураскаадып, оон кады ажилдап, албан эрттирип чораан эш-өөрү-биле демдегледип эрттирер чаңчылдыг.

Борис ОНДАР.

БЕДИК ШАҢНАЛДАР-БИЛЕ!

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.Д.Ооржактың 2004 чылдың ноябрь 3-те № 145 болгаш 146 Чарлыктарын езугаар хоойлу болгаш корум-чурумну быжыглаарынга кириген үлүг-хуузу болгаш көдээ ажил-агыга ачы-хавыязы болгаш үре-түннелдиг ажылы дээш

«Тыва Республиканың алдарлыг юризи» хундулуг атты Тыва Республиканың Дээди судунуң даргазының оралакчызы Анна Ахмедовна АБРАМОВАГА;

Тыва Республиканың Дээди судунуң судьязы Галина Николаевна ШИРИПЕЙГЕ;

«Тыва Республиканың алдарлыг малчыны» хундулуг атты Мөңгүн-Тайга кожуунда куруненин «Мөген-Бүрен» унитарлыг бүдүрүлгезинин малчыны Базыр-оол Байырович ИРГИТКЕ тывыскаан.

Тыва Республиканың Чазак Даргазының Хундулел бижии-биле

Чөөн-Хемчик кожуунуң Бажың-Алаак суурда тракторист Базыр-оол Бүрбүй-оолович ХОВАЛЫГНЫ;

Каа-Хем кожуунда «Енисей» МУБ-туң тракторизи Токпай-оол Конзаевич САЛЧАКТЫ;

Улуг-Хем кожуунда «Эйлиг-Хем» КУБ-туң малчыны Антон Март-оолович КОМБУНУ;

Өвүр кожуунда «Ак-Бедик» деп КУБ-туң малчыны Алим Шириндиевич МОНГУШТУ шаңнаан.

Чазак Даргазының ажыл-албаны

ДҮРГЕН ДООСТУРАР ДЭЭШ

Четвергте, ноябрь 4-те, республиканың Чазак Даргазы Кызыл хоорайда кондитер фабриказының тудуунга чораан, ында ажилдың байдалы-биле танышкан.

ТР-ниң Чазаның Даргазының оралакчызы — тудуг сайыды А.Б. Свинцов тудугу чаартыр талазы-биле тудуг-монтаж болгаш оон иштики ажилдары колдуунда доозулган дээрзин Ш. Д. Ооржакка дыңнаткан. Бүдүрүлгениң адресинге итали дериг-херекселдерниң хей кезин чедип келген. Техниктиг дөрт шууштурулга шугумнарының ийизи: печенье болгаш зефир бүдүрер талазы-биле шугумнарны эптеп тургускан. Ам чүгле ажилдадыры арткан. Ынчалзажак электри хандырылганын чогуундан ажыглал-эдиктирилге ажилдары чорбайн турар. Фабрикаже энергия кожуп кирир чокку чер — «Западная» дузалал станция, оон «ЛЭПстрой» кызыгаарлаттыг хары-салгалы ниитилелдин специалтери электри дамчыр шугумнуң чагыларын тургускан,

ындыг болзажак демир сывырындактар болгаш өске-даа материалдар садып алырынга акша-мөңгүнүнүң чедишпезинден ол талазы-биле ажилдар база турупкан. Фабрикага эккелген дериглерниң кезин эптеп тургызарыга каайлы албанынга өрешире шаптыктап турар. Ол-ла чылдагаан-биле үш айлар ажыг үеде-ле эккелген тос контейнерлерниң дөртү ам-даа ажылаттынмайн турар.

Чазактың Даргазы байдал-биле таныжып көргөш, четпес дериглерни сөөртүрүңге, каайлы өртектерин төлээринге, энергетиктерге материалдарны садырынга база иштики эдилге ажилдарын чорударынга эргежок чугула акша-хөреңгилерни дилеп тывар талазы-биле даалганы берген. Республиканың Көдээ ажил-агы болгаш аш-чем

ямызынга, «Кондитерская фабрика» деп куруненин каттышкан бүдүрүлгезинин дирекциязынга кадрларның белеткелинче болгаш бүдүрүлгени эргежок чугула специалистер-биле четчелээринче онза кичээңгей салыр талазы-биле даалга бердинген. Объектиде ажилдарның доостурунуң кырында келгенин демдеглевшаан, Шериг-оол Дизижилович бүдүрүлгени дүрген ажыглалче кирири-биле аңаа хамааржыр бүгү организацияларның болгаш ведомстволарның удуртукчуларындан күженишкиннерни олче мөөңнээрин негезен.

Ажилдарны дүрген доостураар сорулга-биле көжүп чоруур штабтары объектиге тургузар дугайында шийтпир хулээп алдынган. Кондитер фабриказы чонну ажилга хаара тудар чорукту хандырышаан, үндүрүлгелерни болгаш төлөлгелерни бюджетче кирир кылдыр ажилдаан турар ужурлуг деп, Ш.Д. Ооржак түннелде демдеглээн.

Бистиң корр.

Кажан? Каа? Чүү? Сонуургаптаалыңар

Хуусаада чүгле ийн кожуун дужааган

2005 чылдың январь айдан эгелээш социал чийгелделер орнунга акша төлевири алыр хамаатыларның республика даңзызын ТР-ниң Куш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө ямызы дүүн доозар ужурлуг турган. Ынчалза-даа кожууннарның куш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө эргелелдеринин тургускаш, ямыга дужаары-биле эккеп турар даңзыларында четпестер ам-даа илеревишаан. Оларны эдип, чедир кылыры-биле кожууннар эргелелдеринге ямы дедир эгидип турар. Бо удаа оларга тургускан сөөлгү хуусаа — ноябрь 11-ниң хуну. Чүге дизе республикага даңзылаашкынның түннелин келир вторникте эртер Чазак хуралынга көөр.

Республика даңзызын тургузар ажилдың сөөлгү шийтпирлиг чадада келгени-биле бо чугула айтырыгже кожуун чагырыкчылары улуг кичээңгей салырын ямының ажилдакчылары дилеп турар. Бо неделяда чедир чүгле Чаа-Хөл болгаш Каа-Хем кожууннар (эргелекчилери Галина Сагаандай биле Галина Сымчаан) даңзыларны ямыга бүрүнү-биле дужааган.

ТР-ниң Куш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө сайыды Алдын-кыс Конгар бо айтырыг талазы-биле Москвада бо хонуктарда сургакчылап турар.

«Үндүрүг инспекторунга» мегелеткен

Ноябрь 8-те Улуг-Хем кожуунуң Хайыракан сумузуңуң «Шыргай» садыыга херээжен кижикирип келгеш, үндүрүг инспекциязының ажилдакчызы деп бараалгааш, аш-чем барааннары алгаш барган. Сөөлүндө ындыг кижикожуун инспекциясында ажилдавайн турары илерээн. Ынчалза-даа мегечи херээжен «инспекторну» эрге-хоойлу камгалаар органнын илередип туткан. Истелге чоруп турар.

Эрткен байырлал хуннеринде республика девискээринге 31 кем-херек үлгедиишкини, 3 өлүрүшкүн, 3 күштээшкин, 13 оор чорук болгаш үптээшкин демдеглеттинген.

Ниитизи-биле Тыва Республикада чурттакчы чоннуң кижикожуунуң хамаарыштыр болгаш чурттакчы чоннуң социал-демографтыг кол бөлүктеринин талазы-биле амыдырап-чурттаарынга чугула чүүлдерниң хемчээлин доктаадыр дугайында

ТЫВА РЕПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

2004 чылдың ноябрь 3 № 975

Кызыл хоорай

«Тыва Республикага амыдырап-чурттаарынга чугула чүүлдүн дугайында» Тыва Республиканың 2001 чылдың июль 9-та № 1138 Хоойлузуңга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1.Тыва Республиканың Куш-ажыл болгаш социал политика ямызының база Тыва Респуб-

ликаның Статистика талазы-биле куруне комитетинин кирип келгенин езугаар ниитизи-биле Тыва Республикага 2004 чылдың III кварталында амыдырап-чурттаарынга эң чугула херектиг чүүлдүн хемчээлин мынчалдыр доктаадыр:

чурттакчы чоннуң кижикожуунуң

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Ямы чагырыкчыларны шаңнаан

Бо чылгы чаксы хову ажилдарынга, үнүш-дүжүт өстүрүлгезинге болгаш ажаалда кампаниязынга республиканың ажил-агыларынга көргүскөн бүгү талаалыг дузалары дээш чамдык кожууннарның чагырыкчылары ТР-ниң Көдээ ажил-агы болгаш аш-чем ямызының Хундулел бижии-биле шаңнаткан. Ол дээрже Дугар-оол Хертек (Бай-Тайга), Иван Монгуш (Сүт-Хөл), Алексей Маркс-оол (Барыын-Хемчик), Сергей Ондар (Таңды), Александр Куулар (Өвүр), Алдын-кыс Комбу (Эрзин), Сагаан-оол Долгар (Каа-Хем), Валерий Кылаң-оол (Тес-Хем), Валерий Гончаров (Бий-Хем) болгаш Никита Куулар-дыр (Чөөн-Хемчик).

Хундулел бижиктерни ТР-ниң көдээ ажил-агы болгаш аш-чем сайыды Николай Алдаци каш хонук бурунгаар тывыскаан.

Кижизидилгези берге уругларга тренинг

Сөөлгү үеде Кызыл хоорайда тояп чоруур уруглар көвүдээн. Оларның хей кезин хырнын садыг-наймаалардан, киоскилерден болгаш базаарлардан оорланып, азы диленип тоттуруп турар. Шак ындыг элээди уруглар хоорайга криминалдыг байдалды база тургусушаан.

Хоорайның школаларында кижизидилгези багай 100 ажыг уругга наркотиктин, араганың болгаш таакпының хоразының дугайында семинар-тренингини ТР-ниң Куш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө ямызы, «Медерел» психология төвү болгаш «Тудугжу» Культура бажыны ноябрь 13-те эрттирерин шийтпирлээн.

Кижизидилгези берге уругларга лекцияны психология эртемнеринин кандидаты Татьяна Ондар номчуур. Семинар-тренинг үезинде уругларга наркотиктин, араганың болгаш таакпының өзүп оорган организмге хоразының дугайында конкурстарны организаастаар. Тиилекчилерге тускай шаңналдарны белеткээн.

Семинар-тренингге киржири-биле хоорай школаларының кижизидилге талазы-биле өөредилге эргелекчилерин, психологтарны болгаш социал педагогтарны чалаан.

Юрий КӨК-ООЛ.

Хүндүлүг Александр Александрович!

Тыва Республиканың Чазааның өмүңээзинден база бодумнуң амы-хуумдан Силерниң төрүттүңгенден бээр 60 хар харлаан болгаш чогаал бижип эгелээниңерден бээр 40 чыл болган ийи дакпыр байырлалыңар таварыштыр изиг байырны чедирдим!

40 чылдың нүцүрүнде бистиң Тыва черивисти, биче сеткилдиг бөдүцүн чоңуусту, төрөөн дылывысты, чаагай чаңчылдарывысты, ие-чашты, ынакшылды чогаалдарыңарга, ылаңгыя шүлүктериңерге, ыдыкшыдып, мөңгө-жидип, чоңууска сөңнөп келдиңер. Силерниң сеткил-сагыштың ханызындан бижиттинген, быжыг хамааты туруштуг, патриотчу шүлүктериңерни болгаш шүлүглелдериңерни, социал чөрдүдээлериңерни көдүргөн шишериңерни болгаш тоожуларыңарны, чиге болгаш ханы эскерилгелерлиг очулгаларыңарны болгаш шинчилелдериңерни тыва чон соңуургалды-биле номчуп, бедии-биле үнелеп чоруур.

Тыва дылдың эгээртимес, чараш байлаан, тыва шүлүк-

түң сарынның аялганын чоңууска, ылаңгыя аныяк-өскенге, дамчыдарыңа Силерниң чогаалдарыңар көскү салдарны чедирип, хамааты бот-меде-релди, национал чоргааралды оттуруп, улуг кижизидикчи ужур-уткалыг бооп турарын номчукчулар болгаш критиктер, чон болгаш Чазак демдеглеп турар. Ол дээш Силерниң уран талантыңарга мөгеер бис.

Степан Азбанович Сарыг-оолдун, Сергей Бакизович Пюрбюнуң, Монгуш Борахович Кенин-Лопсанның, Юрий Шойдакович Кюнзегештиң болгаш өске-даа салым-чаянның тыва чогаалчыларывыстың эгелеп каан чогаал кокпазын төлөпши-биле уламчылап, дараазында чогаалдыкчы салгалдарга дамчыдып шыдаарыңарга бүзүрээр бис.

Хүндүлүг чогаалчывыс, Силерге база Силерниң чоок кижилериңерге кадыкшылды, чогаалдыкчы чедишкиннерни болгаш аас-кежикти күзедим!

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

«ЧОНУМГА БАРААН БОЛДУМ»

Ноябрь 5-те С.Пюрбю аттыг Улусчу чогаалдык төвүңгө чогаалчы Александр Даржайның 60 харлаанынга тураскааткан «Чонумга бараан болдум» деп кежээзи болган

дээрге юбиллярның кайгамчык биче сеткилдигинин, хүндүлүг кижилеринге ынакшылының күштүүнүң бадыткалы-дыр.

М.Б. Кенин-Лопсан чогаалчыга байыр чедирип, чүве чугаалааш мынча дээн:—Эргим чаңгыс чер-чурттуларым! Мындыг чараш поэзия кежээзи-биле шуптуңарга байыр чедирип тур мен. Даржай Александр Александрович, 60 харлаан байырлалыңарны таварыштыр сеткилимниң ханызындан Силерге изиг байырымны чедирип тур мен. Кадыкшылды, демир-үжүк-биле ажылыңарга кайгамчык улуг чедишкиннерни күзедим. Бодум хуумда Силерни Тыва Республиканың Улустун шүлүкчүзү деп санап чоруур мен. Ынчангаш чыылган чонга Силерниң «Даянгыштарым» деп шүлүүнерни номчуп бээр-дир мен (номчуур). Бо дээрге кайгамчык шүлүк-түр, кайгамчык сөс-түр. Тыва чоннуң чечен сөстүг чогаалчызы-дыр силер. Бодунуң дылын чидирип алыр болза, ол чон эстип чиде бээр. Ынчангаш тыва дыл чер кырынга чаңгыланып-ла чоруур болза, тыва чон каян-даа читпес. Тыва дыл болгаш орус дыл делегейге делгереп турзун! Бо

кежээниң — чогаал кежээзинин киржикчилери — силер бүгүдө шупту ыраажылар болур силер, шупту шүлүкчүлөр болур силер, шупту улуг назылыг болур силер, шупту аас-кежиктиг болур силер!

Монгуш Бораховичиниң бо чылыг-чымчак сөстөрүнүн соонда, залга диңмиттиг адыш часкаашкынарны үр-ле чаңгыланды. 1964 чылдың ноябрь 1-де «Шын» солунга Александр Даржайның парлаттынган эн баштайгы шүлүктөрүнүн адаанга ооң адын салгаш, «моторист-киномеханик» деп каанын чогаалчы сактып чугаалап турду. Ооң ол шүлүктөрүнүн чырык көрүп парлаттынганынга Сергей Пюрбюнуң ачы-буяны улуг болган. Черле ынчаш Степан Сарыг-оол, Сергей Пюрбю, Юрий Кюнзегеш оларның овор-хевириң юбиляр чылыг сеткил-биле сактып чоруурун онзалап айытты. «Тыва чогаалдың улуг одааның бо үш орук дажыңга чылыгып өскен мен» деп, Александр Александрович сеткил хайныгышкын-биле чугаалады.

Байыр чедиришкыннери биле чылыг сактышкыннар аразында сценага хөгжүм-шии театрының

болгаш күрүне филармониязының артистери, бот-тывыңгыр артистер Александр Даржайның сөзүңгө бижээн ырларны, чогаалдарының аяныг номчулганын чыылган-нарга бараалгаттылар. Ол дээрге Россияның алдарлыг артистери Солун-оол Люндуп, Демир-оол Кежиктиг, ТР-ниң алдарлыг артистери Эзир-оол Монгуш, Станислав Ирил болгаш өскелер-даа-дыр. «Эдегей» ансамблиниң солизи Лилия Даржай-Санчай (чогаалчының уруунун уруу) кырган-ачазыңа байыр чедирип, танцы-самын бараалгаткан.

Кежээниң башкарыкчызы, ТР-ниң алдарлыг артисти Галина Мунзук байыр чедирген телеграммаларны номчуп турда, мырыңай төнчү чок деп болур. Сергей Михалков, Юрий Бондарев, Виктор Сорокин, Ш.Ниязи, Р.Мухамедов, Владимир Фомичев олар ат салган Москваның Чогаалчылар эвилелдеринин күүскомунуң «Тываның Чогаалчылар эвилелиниң даргазы

дугайында дилегни Россияның Чазаанче киригенин, ол шаңнал чедип кээр дээрзин бүзүретти.

ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Екатерина Комбуевна Матвеева 25 чыл бурунгаар Александр Даржайны танып алганын сактып чугаалады. Туранның ийи дугаар школазынга бир кежээ ийи аныяк эр чедип келген: бирээзи сырый кара чаштыг, хүрөң-кызыл шырайлыг тыва эр, а бирээзи ак-көк карактарлыг, сарыг чаштыг эр. Таныжып чугаалажып келирге тыва шүлүкчү Александр Даржай биле украин шүлүкчү Микола Пшеничный болган. Ол кежээ тыва, орус, украин дылдарга шүлүктөр чаңгыланып кежээлээн болгаш ооң бүгү амыдыралында уттундурбас болушкун бооп арктанын Е.К. Матвеева сеткил хайныгышкын-биле сактып чугаалаарга, магадал-биле дыңнадывыс.

Шынап-ла, чогаал байырлалы болган ол кежээге 60 харлаан чогаалчыга байыр чедирип келгеннерниң дөгөрезин адап, санаары болдунмас — чону ол хире хөй кижилер болган. Кады депутаттап чораан эш-өөрү, эртемденнери, чогаалчылары, композиторлары, чурукчулары, журналистери, полиграфистери, эмчилери, тудугчулары, шыдыраачылары дизе-ле, кымнарны чок дээр! Оон эртсе Чаа-Хөл, Улуг-Хем, Сүт-Хөл кожуннарның төлээлери шупту «бистиң чаңгыс чер-чурттууус чүве» дижип, былаажы-даа бээрлер. Байыр чедирген кижилер бүрүзү, төлээ бүрүзү «Сан Саныч, бир эвес сен Мария Донгаковна деп бурган төлү дунмавыска, угбавыска душаан болзунза, шүлүкчү болур турганың та кандыг» деп, чогаалчының өөнүн иштиңге мөгейип, чылыг-чымчак сөстөрү сөглөп, өңгүр чараш чечектерни сөңнөп турдулар. Аңаа чөпшээрешпес аржажок.

Чону юбиллярны «ава дугайында хөйүнү ырлаан сен, чараш кыстар дугайында эвээшти ырлаан сен, ам-даа ырла» деп чагып, «тыва кижилер — тывызыксыг Даржай», «тыва Омар Хайям», «Тываның Улустун шүлүкчүзү» деп алгап мактавышаан, ол сөстөрүн чогаалчының ажал-ижиле бадыткап турдулар.

Хоочун «Шын» солун үстүнде чылыг күзээшкыннерге катчып тур. Ам-даа хөй-хөй чылдарда солунуусту Александр Даржай каастажыр дээрзинге идегел, бүзүрел быжыг.

Светлана БАЛЧЫР.

Шагаан-Арыг хоорай чагырганының кичээниңгейинге

ЧУРУМЧУДАРЫ ЧУГУЛА

Сөөлгү үеде Шагаан-Арыг хоорай көдээ суур Эрзинге дөмейлежип эгелээн.

Чүгө дээрге ында моол сайгарлыкчылар сайгарлыкчы документилери-даа, виза-чөпшээрели-даа чок, россия-моол кызыгаарын оор езу-биле үрөп кирип, чонга багай шынарлыг идик-хеп, спирт аймаа садып турар апарган. Олар үндүрүг безин төлөвейн турар. Олар

экономиктиг кем-херек үүлгедиишкыннеринче Чечек Дадар-оол, Лида Байлакай, Надежда Черепова, Чодураа Доржукай, Роля Шожул-оол дээш, өскелерни-даа эвилелдеп, Улуг-Хемская 7-2, Зеленая 8-2, Совет Тываның 30 чылы 27-2, Саян-Шушенская 9-50|51, Пушкин 11 деп адресстерлиг хуу бажыңнарны садыглар кылдыр ажыглап, дүн-хүн дивейн, садыглап турарлар.

Олар орулгазындан үндүрүг төлөвейн, оозу-биле Моолдан хөй бараанны эккеп, садып турарлар. Ол Улуг-Хем кожуннуң экономиказынга улуг каража. Үндүрүг чыылдазын мурнуку үелерде дег, шын чорудуп болурунун аргазы бар, ынчалза-даа дарга-бошкаларывыс ону кылбайн турарлар. Күскү, чаксы сезоннар үезинде хоорайның инвалидтери, хоочуннары, чаптанчыг чаш школачы-

лары тус чер саарлыкчыларындан чегдинип алыр аргазын чидирип, үндүрүг чок, чиик өртектиг моол бараан сүрер апарган. Шак ынчип баарга, тус черниң чамдык саарлыкчылары моолдардан дора эвес бис дижип, боттарының бажыңнарынга садыглап, үндүрүг төлөвейн, бүдүү садыглап, байырлалдарга «спонсорлаарындан» хөңнү калып, улуска бараан чегдиреринден дадалгап эгелээн. Чамдык тус

чер саарлыкчылары хоозурап эгелээн. Моол чижикчилер тус черниң садыг-саарылганын чиик өртектиг барааннары-биле хоозурадыр деп барды. Чүгө кожунга үндүрүг төлээр бүрүткелди эрткен саарлыкчылар аңаа ажалдаар кылдыр хоойлуда көрдүнгенин езугаар чурумчу-дарын негеп тур бис.

Михаил ЧАНЧЫП
база 28 кижилер ат салган.
Шагаан-Арыг хоорай.

Шаңналдар тыпсыбышкыны

Үениң шылгалдазын ажып шыдааннар

Ноябрь 5-те республиканың агроулетпүр комплекзиниң ажылдакчылары боттарының үрде манааны профессионал байырлалы. – Көдээ ажыл-агый болгаш болбаазырадылга үлетпүрүнүң хүнүн демдегледип эрттирген. Октябрь айның эгезинде эртер ужурул турган байырлал бо чылгы ажаалда сезонунуң узамдыга бергени-биле соңгаарлаттыг турган.

Байырлал Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызының хуралдаар залына эртенгиниң 10 шакта эгелээн. Бо юбилейлик чылда РФ-тиң болгаш ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамыларының хөй санныг шаңналдарын 110 ажыг кижилерге бериле оларны тыпсыр езулалды республика филармониязынга дүш соонда эрткен байырлыг хуралдың бетинче шилчткен ол.

Яамының хуралдаар залын республиканың агроулетпүр комплекзиниң мурнакчылары долдур олурупкан. Оларның аразында ажыл-агыйларның бүгү хевирлериниң дыка хөй удуртукчулары, араттар база бар. Шаңнал тыпсыр хуралды ТР-ниң көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем сайыды Николай Алдачи ажиткаш, республиканың агроулетпүр комплекзиниң ажылдакчыларына профессионал байырлалын таварыштыр байыр чедиргеш, шаңналдарны тывыскаан.

Бо чылын бедик көргүзүлгелер болган хойжуларга Өвүрдөн Бюрбю Донгакты, Барыын-Хемчиктен Александр Ооржакты, Тес-Хемден Кара-оол Самбаны, өшкү кадарчызынга Улуг-Хемден Никита Монгушту, чылгычыга Кызыл кожуундан Буян Сенди-Хууракты, сарлыкчыга Бай-Тайгадан Аяс Баавылды, хаван ажаакчызынга Таңдыдан Петр Саятыны, ивижиге Тожудан Борис Акты, тежежиге Кызыл кожуундан Байлак Сенди-Хууракты, саанчыга Таңды кожуундан Рада Оюнду, бызаа ажаакчызынга Нина Чоодуну дээш, өскелеринда хамаарыштырар. Бо бүгү мурнакчыларга өртектиг шаңналдарны: **соодукчуларны, телевизорларны, хеп чуур машиналарны, дураннарны** тус-тузунда тывыскаан. Оон аңгыда РФ-тиң болгаш ТР-ниң Көдээ ажыл-агый яамыларының Хүндүлел бижиктери-биле он-он мурнакчылар шаңнаткан (солунуң эрткен номеринде оларның аттарын парлаан).

Көдээ ажыл-агый яамызы мал ажыл-агыйлыгларның, тараа болгаш ногаа культураларының өстүрүкчүлериниң аразында эң бедик көргүзүг дээш республика конкурзун бо чылын чарлаан. Яамыга ол хүн эрткен хуралга тиилекчилер илерээн.

Ногаа аймаа өстүреринге бо чылдагы республика конкурзунуң тиилекчилериниң аттары бо: **бирги черни** Барыын-Хемчик кожуунуң “Западный” МТС КУБ

ээлээн. Директору Александр Монгуш. Оларны **Т-30А трактор-биле шаңнаан** (өртээ 198,5 муң рубль).

Дараазында **2-4 дугаар шаңналдыг черлерни** Улуг-Хем кожуундан Григорий Акулов, Сүт-Хөл кожуундан Мезил-оол Монгуш болгаш Эрзин кожуундан Римма Баанай (шупту картофель өстүрүкчүлери) олар үлешкеннер. Бо мурнакчыларга **өртектиг шаңналдарны тывыскаан.**

Тараа культураларына хамаарыштыр алыр болзувусса, маңаа **бирги черни** Бии-Хем кожуунуң “Кызыл тараачын” КБК-зи алган. Ажыл-агыйның директору Владимир Куряев. Оларны **МТЗ-82 трактор-биле шаңнаан** (өртээ 365 муң рубль).

Ийги черни Таңды кожуунуң “Атамановка” КБК биле Чөөн-Хемчик кожуунуң “Уланбура” МУБ үлешкен. **Шаңналы – СПЗ-3,6 (үрезин чаштырар машина, бирээзиниң-не өртээ 97,6 муң рубль).** Барыын-Хемчиктиң “Западный” МТС КУБ бо номинацияга база **ийги черни** ээлээн-нерниң санынче киргеш, **соодукчу-биле шаңнаткан.**

Үшкү черни Сыын-оол Күжүгет (СПЗ-3,6-биле шаңнаткан), Сүт-Хөл кожуундан Александр Ооржак (кайызы-даа хуу дузалал ажыл-агыйлар) болгаш арат (тараачын) Сыын-оол Донгак олар аразында үлешкеннер. Оларга база **өртектиг шаңналдарны тывыскаан.**

Байырлал дүш соонда филармонияның концерт залына уламчылаан. Аңаа киржири-биле ТР-ниң Улуг Хуралының ийи палатазының депутаттары, Чазак кежигүннери, кожуун чагыргаларының даргалары, ажыл-агыйларның удуртукчулары, республиканың агроулетпүрүнүң хоочуннары, мурнакчылар болгаш өске-даа чалатканнар келген. Байырлыг хуралды күрүнениң симфониктиг оркестри Алексей Чыргал-оолдун “Челер-ой” деп сюитазы-биле ажиткан.

ТР-ниң Көдээ ажыл-агый болгаш болбаазырадылга үлетпүрүнүң ажылдакчыларына оларның профессионал байырлалы-биле Чазак Даргазы Шериг-оол Ооржактың байыр чедириши-нин Чазак Даргазының бирги оралакчызы Шолбан Кара-оол номчаан. Ында Тываның агроулетпүр комплекзиниң ажылдакчыларының сөөлгү чылдарда кызымак ажылын бедии-биле үнелээн мындыг одургулар бар.

“... Сөөлгү он чылдарда силерге улуг-ла шылгалдар онаашты. Ынчалза-даа эрткен үеже көрүп тура, агроулетпүр комплекзи бүгү шылгалдарны ажып эрткен деп бүзүрелди-биле чугаалап болур бис: малдың бүгү хевирлериниң баш саны өзүп, көдээ ажыл-агый болгаш болбаазырадылга үлетпүрүнүң ниити продукциязының бүдүрүлгези көвүдөп, Россияның рыногунче барааннар саарылгазының чаа оруктары изеттинип турар.

Агроулетпүр комплекзинге чаа технологиялар шингээдип алыр көдээ ажыл-агый бүдүрүкчүлери негеттинип турар. Социал адырда бурунгаарлаашкынар көстүп эгелээн. “Көдээ суурларның социал хөгжүлдизи” тускай сорулгалыг программа боттанышында болгаш улуг эвес-даа бол, баштайгы эки түннелдерни көргүзүп эгелээн.

Бөгүн силер республиканың көдээ ажыл-агыйында чедип алдыгандар чедишиктерни камгалап арттырбышаан, ооң улам ыңай өзүлдизин быжыглаар ужурул силер. Шупту бир дем-биле республикага күштүг агроулетпүр комплекзин тургузуп шыдаар бис деп чүвеге бүзүрээр мен.

Силерниң кызымак ажылыңар улуг хүндүткелди чаалап алган. Көдээниң бүгү ишчилеринге четтиргеним илередип тур мен, ылаңгыя хоочуннарга, бүдүрүлгелерниң мурнакчыларына кызымак ажылы болгаш тараачын хүлээлгезинге бердингени дээш мөгөйдим.”

Чазак Даргазының бирги оралакчызы Шолбан Кара-оол бодунуң өмүнээзинден база байыр чедиргеш, бөлүк мурнакчыларга көдээ ажыл-агыйның хөгжүлдизинге ачы-хавыяазы болгаш үр

ристери **Базыр-оол Ховалыг** биле **Дакпай-оол Салчак** шаңнаткан. Хоочун трактористерниң кайызы-даа 40 ажыг чылдар иштинде төрөөн ажыл-агыйларында трактористеп чоруурлар. Олар чылдың-на бедик көргүзүлгелерни чедип ал келгеннер.

Чазак Даргазының Хүндүлел бижиктери-биле Улуг-Хем болгаш Өвүр кожууннарның малчыннары **Антон Комбу** биле **Алим Монгуш** олар база шаңнатканнар.

ТР-ниң көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем сайыды Николай Алдачи көдээниң ишчилеринге болгаш республиканың болбаазырадылга үлетпүрүнүң ажылдакчыларына оларның хүнү-биле яамының болгаш бодунуң өмүнээзинден байыр чедирген. Ол республиканың агроулетпүр комплекзиниң ажылдакчылары бо чылгы юбилейлерге багай эвес киришкенин, Тывага РФ-тиң көдээ ажыл-агый сайыды Алексей Гордеевтиң кээп чораанын, адырның

багай эвес, эки көргүзүлгелерлиг ажылдаанын демдеглээн. Олар боттарының мурнунга салдыгандар сорулгаларны чедип ап шыдааннар. Чижээлээрге, тараа культураларының дүжүдү арыглап-аштаан соонда 26,6 муң тонна болган (бункер деңзизи 29 муң тонна, чыл планы 25 муң тонна). Ол эрткен чылдың көргүзүүндөн ийи катап хөй болуп турар (ынчан дүжүттүң улуг кезии эрте чагган харга бастырган). Бир эвес сөөлгү беш чылдың ортумак көргүзүүн алыр болза, ол бир га черден чүгө 4,5 центнер турган (бо чылын республика бир га черден ортумак-биле барык 11 центнер тарааны ажаап алган). Сүт-Хөлдүң хуу тараажылары Сыын-оол Күжүгет биле Александр Ооржак бир га черден тус-тузунда 31-21,5 центнер дүжүттү ажааганнар.

Маңаа Тываның тараазының шынарының бедиин демдегледип кагаз артык эвес. Республика девискээринге тараан тараа



Микрофонда — Таңды кожуунуң чагырыкчызы Сергей Ондар.



Чөөн-Хемчик кожуунуң КАЭ-ниң начальниги Галина Ондар шаңнал ап тур.

чылдарда үрө-түннелдиг ажылы дээш республиканың бедик шаңналдарын тыпсыр дугайында ТР-ниң Чазаның Даргазының Чарлыктарын номчааш, шаңналдарны тывыскаан. “ТР-ниң алдарлыг малчыны” хүндүлүг атты Мөңгүн-Тайга кожуунда “Мөген-Бүрөн” КУБ-туң малчыны **Базыр-оол Иргит** алган. Ызыгуурундан малчын Базыр Байырович 24 чылдың иштинде күрүне малы малдап чоруур. Сөөлгү беш чылда 100 баш төрүүр хойдан 120-125 хураганын доктаамал ап келген. Ол — 5 ажы-төлдүң үлгерлиг адазы.

ТР-ниң Чазаның Даргазының Хүндүлел бижиктери-биле Чөөн-Хемчик кожуунуң “Бажиң-Алаак” болгаш Каа-Хем кожуунуң “Енисей” МУБ-тарнын тракто-

көргүзүлгелеринге ооң таарышка-нын чугаалаан.

Сайыт Николай Алдачи республиканың көдээ ажыл-агыйының болгаш болбаазырадылга үлетпүрүнүң бо чылгы көргүзүлгелеринге база каксы доктааган. Бо хүннерде Тывада ниитизи-биле 1 млн. 189 муң баш мал бар. Ооң 900,5 муну шээр болгаш 114,5 муну — бода малдар. Хаваннар саны 49 муң баш четкен. Малдың бүгү хевирлериниң баш саны 5-тен 10 хуу өзүлдизиг. 100-тен 136 муң баш чедир малдыг кожууннарга Бай-Тайганы, Өвүрну, Сүт-Хөлдү, Барыын-Хемчикти, Эрзинни болгаш Тес-Хемни хамаарыштырар.

Николай Бугалдырович республиканың тараажылары болгаш ногааажылары бо чылын база

культураларының клейковиназы хөй боорга, Саян артында бүдүрүкчүлөр бистиң тараавыстан далганы боттарының продукциязынга холуп алгаш, сайгарып турар.

2004 чылда республиканың ажыл-агыйларының бүгү хевирлери 42,4 муң тонна картофельди өстүргеш, казып алган. Ол Тываның бодунуң херегелинге четтир. Сөөлгү чылдарда республика соңгаарта черлерден картофель кири сөөртпейн турарын маңаа демдеглезе артык эвес.

Ногааны 10,10 муң тоннаны ажаап алган. Картофель-даа, ногаа аймааның-даа дүжүдү, эрткен чылга бодаарга, элбек болган.

Сайыт болбаазырадылга үлетпүрү планын бо чылын 107 хуу күүсеткенин демдеглээн. Планнарын “Тыва сүт”, “Макарон үлетпүр” КУБ-тар, Кызылдың, Тураның, Хову-Аксының болгаш Ак-Довурактың хлеб комбинаттары ажыр күүсеткилээн.

Адыр көдээ ажыл-агый продукцияларын бо чылын ниитизи-биле 1 млрд. 921,5 млн. рубльге бүдүргөн. Күрүнениң талазындан инвестиция эрткен чылга бодаарга, он-он катап өскөн. Субсидия болгаш дотация акшалар база көвүдээн. Бо бүгү айтырыгларны шийтпирлээринге көргүскен улуг дузалары дээш РФ-тиң Көдээ ажыл-агый яамызының удуртукчуларына, ТР-ниң Чазаның Даргазы Шериг-оол Ооржакка өөрүп четтиргенин чугаазының төнчүзүнде сайыт илереткен.

Байырлыг хурал филармонияның артистериниң солун концерти-биле доозулган.

ЮРИЙ ДАРБАА.

Авторнуң тырттырган чуруктары.



Хурал үезинде.

Бо чылдың февраль 21-де Тываның күрүне университединин студентизи, чээрби харлыг Е.Г.Тарабаев, эштеринин компаниязынга "культурут" дыштанып хүнзээн. 17 шак 30 минута үезинде Гагарин кудумчузунда №12 бажыңче эжи уруг-биле такси чагыдып алыр дээш ол элзэн эзирик — "хөглүг" кире берген. 02 телефонну долгап бээрин дилээш, телефон даңазаны алгаш, хоорайның иштики херектер эргелелинин бажыңында частыр херексел салып каанын дыңнаткан. 18 шакта чевен "баштактангычыны" шагдаалар тудуп хоругдаан.

Телефон дыңнадыының соонда хоорайның иштики херектер эргелелини Дружба кудумчузунун 120 дугаар бажыңында дүрген дуза чедирер станцияның машиналары, айыыл чок чернин, онза байдалдар, иштики херектер албан черлеринин ажилдакчылары частышкын болур деп дыңнаткан адресче 18 машинага 57 ажилдакчылар дораан чедип келген. Кызыл хоорайның иштики херектер эргелелинин бажыңы хынаан, частыр херексел чок, меге болган, частышкын болбаан, ынчалза-даа суд болган.

Бо чылдың май 14-те судья А.Б.Дондупай даргалаан, буруудадыкчы — Кызыл хоорай прокурорунун дузалакчызы С.Э.Ямбиль киришкен хоорай суду болган. Буруудаттырган Евгений Тарабаев буруузун долзуу-биле хүлээп албаан. Февраль 21-де ол эштери-биле кады арагалаар бетинде аарып турган болгаш наркотиктиг эмнер ижип алганындан угаанын оскунган, чүнү-даа билбес, чүгле истелге изоляторунга онгарып келген, милицияга албадал-биле болчукчу чокка оон тайылбыр алган, бомба дугайында дыңнадып турганын сактыр, чогум кайдаазын билбес мен деп өчзөн. Суд буруудаттырып турар Евгений Тарабаевтин чурттап, өөренип турар черлеринден эки характеристиказын, буруузунун кезин билингенин өөренип көргөш, ийи чылда хосталгазын казып шийткен. Ол ышкаш судаттыргандан Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының саң-хөө-экономиктиг килдизинге 1151 рубль түңнүг торгаалды оон төлеттирер дугайында хоорай прокурору В.Ф. Ведягинин негелдезин суд

хандырган.

Кызыл чурттуг 44 харлыг О.Галина (судтаваанда фамилиязын адавас) эжи-биле каш рюмка арага ижип алгаш, мурнунда ашаа чораан кижинин өгбүлези чурттап турар бажыңың адресин адааш, ооң квартиразында частыр бүдүмөл салып каанын хоорайның иштики херектер эргелелинче телефон дамчыштыр дыңнаткан. Шагдаа ажилдакчылары 20 минута хире болганда О.Галинаны туткаш, РФ-тиң Кеземче кодекизинин 207 чүүлү-биле кеземче херзэн оттургаш, судче дамчыткан. Кеземче шиидилгезинден аңгыда О.Галина торгаалга база онаашкан. Хоорай прокурору В.Ф.Ведягинин негелдезин езугаар найысылалдың иштики херектер эргелелини шүүделин төлээр кылдыр база шийткен.

Республика прокурору К.И. Кудрявтин даалгазы-биле терроризм дугайында меге дыңнадышкынарның истелгезин хоорайның иштики херектер эргелелинче канчаар чорудуп турарының хоойлу езугаар хыналдазын хоорай прокуратуразы чоруткан. 2003 чылдың тос айларында ында-мында частыр херекселдер салган дугайында дөрт дыңнадыг хоорайның иштики херектер эргелелинге кирген. Оларның шуптузунга хамаарыштыр кеземче херзэн оттурган. Бо чылдың тос айларында он дыңнадыг келген, тозунга кеземче херзэн оттурган. Соксадып каан бир херекти прокуратура хынааш, херекти катап оттурган.

Эрткен чылда оттурган ийи херектин истелгезин соксаткан болган, прокуратура ол херектерин истелгезин соксадыр

дугайында доктаалдарны хоойлуга таарышпас, үндезин чок деп санааш, катап истелгеже кириген. Оларның бирээзинин истелгезин буруудаттырып турар кижичок болганы-биле соксаткан. Ол ышкаш 2003 чылда оттурган херектерни судче дамчытпааны илерзэн.

Бо чылдың тос айларында оттурган кеземче херектеринин

ЧАСТЫШКЫН БОЛБААН. СУД БОЛГАН

дөртүн соксаткан дугайында доктаалдарны хоорай прокуратуразы солааш, хоорайның иштики херектер эргелелинче немелде истелгени чорудары-биле катап эгиткен. Дөрт херекти эргелелинче истекчилери истеп турар, ийи херекти судче кирген. Меге дыңнадыгларның чедизин Кызыл хоорайның иштики херектер эргелелинче, артканарын №9 школазынче, №15 лицейиниң директорунче, автовокзалче, квартираже чоруткан болуп турар.

Хоорайның прокуратуразы Кызылдың иштики херектер эргелелин чанында истелге эргелелин истекчилеринин, начальниктеринин киржилгези-биле 2003 чылдың октябрь 23-те хурал эрттиргеш, "Террорисчи меге дыңнадыглар кылган факт-барымдааларга хамаарыштыр оттурган кеземче херектеринин истелгезин дугайында" айтырыгны чугаалашкан. Чыл эрткен. Ынчалза-даа четпестер ам-даа бар.

Бо категорияның кеземче херектеринин истелгезин оожум чорудуп турарындан аңгыда, кеземче хоойлу-дүрүмнерин сагывайн турарын прокурор хыналдазы илереткен. Ындыг болушкуннарны хөй-ниитиге дыңнадып, кеземче херзэн дораан оттуруп, истелгени дүрген чорударының РФ-тиң Кеземче кодекизинин 207 чүүлүнде көрдүнген кем-херек үүлгедишкиннеринин бүгү-ле факт-барымдаалары бар турбуже, херекти оттурарын соксадып турар чижектер илерзэн. №3

Прокурор хыналдалары

школада частыр бүдүмөлди салып каан деп, медеэ хоорайның иштики херектер эргелелинче дежурный кеземче февральдың 3-те кирген, кеземче херзэн чүгле февраль 18-те ажыткан. Ындыг таварылга чаңгыс удаа эвес болган. Материалдарның анализинден алгаш көөрге, олар чүгле

өөредилге, кадык камгалал, культура, спорт объектилерин камгалаар талазы-биле хемчеглерни алыр ажилчын бөлүктөрни хоорай чагыргазының шийтпир-биле тургускан.

Сентябрь 24-те болган комиссия хуралында Тыва Республиканың Чазаның Даргазының ча-

хулиган үүлгедиглерге хамаарыжырын бадыткаан.

Терроризмни баш удур сагындырып, ол халапты болдурбазы-биле Кызыл хоорайның мэринин доктаалына үндезилээш, администрациянын чанында тургускан террорга удур комиссия, ажилчын бөлүктөр өөредилге черлеринге терроризмге удур чорудар хемчеглерни ажилдап кылган. Ында хоорайның школаларына хүндүс-даа, дүне-даа дежурныйлаашкыны организастаарын, долгап келген телефоннун дугаарын көргүзөр херекселдиг телефон аппараттарын тургузарын, школаларже, уруглар садиктеринче кирер эрттирилге чурумун доктаадырын, хайгаарал-камгалал системазын база дүвүрээзин сигнализациязын албан организацияларга тургузарын айыткан. Ол ышкаш септелге-тудуг кылып турар кижилерни кичээгейлиг хынаары, школачылар, студентилер, башкылар коллективтеринге, ада-иелер ортузунга террорга удур суртаалды күштелдирип чорудары көрдүнген.

Сентябрь 17-де комиссияның хуралына РФ-тиң Президентизи В.Путинниң сөөлгү үеде чуртка болгулаан террористерниң үүлгедишкиннеринге хамаарыштыр медеггелин чугаалашкаш, амыдырал хандырылга, тудуг,

нында хөй-ниитинин айыыл чок чоруунун чөвүлелин "Тыва Республиканың девискээринге терроризмге удур демиселди күштелдирер талазы-биле хемчеглерниң дугайында" шийтпирниң күүселдезин чугаалашкан. Хуралдар эвээш эвес болган, олар дыка хөй чугула шийтпирлерни хүлээп алган. Ам чүгле оларны амыдыралга боттандырар шыңгы ажилды чорудары арткан. Ынчангаш эрге-хоойлу камгалаар органнарның бир демниг кады ажилдакчыгазы бо херекке чугула болуп турар.

Октябрь 16-да хоорайның №15 лицейинде частыр херексел салып каан дугайында телефон дамчыштыр медеэ келген. "Баштактанган" хулиганын дораан туткаш, кеземче херзэн оттурган. Ындыг дыңнадыг бүрүзүнүн соонда школачыларның, башкыларның караанга чоокта чаа Бесланга болган коргунчуг болушкун көстүп келир. Ындыг дыңнадыглар кылып турар кижилернин угаан-медерели четпес, сагыш-сеткили аарыг ирги бе деп, бодал сагышка кирер-дир. Олар бистин кончуг кичээгейлиг, серемчиледиг хамаатыларывыстың дыңнадыгларына канчап-даа демей эвес.

К.ШАГДЫР,
Кызыл хоорайның прокурорунун оралакчызы.

МАШИНА ЭЭЛЕРИНГЕ

Амгы үеде автомашинаның ужур-дузанын чедир үнелевейн барып болбас. Бистин чуртувустун хоорай, суурлар аразына пассажирлерни автомобилге аргыштырып, чүк сөөртүлгезинин 80 хуузун автомашиналар чорудуп турар. Сөөлгү чылдарда бажын иштин оорлаар чоруктуң соонда, ийи дугаар черде автомашиналар оорлаар чорук тыылган. Бистин республикага бо чылдың 9 айларында 55 автомашиналарны оор-

лап муна берген болгаш 129 машиналарны оорлаан болуп турар.

Тургустунган байдалды чавырылдырар дээш күрүнең автотинспекциязының ажилдакчылары оорлаан автомашиналарны "изии-биле" тыварынче улуг кичээгейни салып турар. Ынчангаш ону истеп тодардыр талазы-биле хемчег алыр чугула.

Автомашиналарны оорлаар чорукту болдурбазы-биле дараазында чүүлдерни сүмелеп тур бис:

- ◆ автомашиналарны танылгыдыг черлерге азы гаражтарга тургузарын оралдажыңар;
- ◆ бир эвес автомашиналарны ажыт черге тургускан болзуңарза, медеэ херекселдин (сигнализация)кыпсырын утпаңар;
- ◆ каш базым черже чорууруңарда безин дүлгүүрүңер машинага арттырбаңар;
- ◆ автомашиналарның эжиктерин база соңгаларын кажан-даа ажык кагбаңар;
- ◆ чолаачы шыңзылгачарны база автомашинаның документи-лерин машина иштинге каар болзуңарза, оорлаан автомашинаны тып илередиринге улуг моондакты чедиргениңер ол;
- ◆ бир эвес силерниң танылгызыңар кижилер тургузар болза, эжиңер ажытпайн, автомашинаны өжүрбейн, соңга өттүр чугаалажырын оралдажыңар;
- ◆ бир эвес багай чүвеге таваржып, автомашиналарны оорлаткан болзуңарза, ол-ла дораан шагдаа черинин 02 азы КАИ-нин 3-68-11 деп телефоннарынче дол-дораан долгаңар.

Оорлаан автомашинаны садып-саарган, автомашинаның артык кезектерин садып турар таварылга дугайында билзиңерзе, КАИ-ниң № 3 өрээлге кээп дамчыдарыңарны, чок-ла болза 3-38-11 телефонче долгаарыңарны улуу-биле диледивис.
О.ЧАМБЯН,
ИХЯ-ның ОШАЧКИ-ның ажилдакчызы.

Чаа шимчээшкын

"Салым-чаяанныг уруглар — Россияның келир үези" деп бүгү Россияның хөй-ниити шимчээшкыни 2001 чылда тургустунган. Ооң кол-ла сорулгазы—Россияның салым-чаяанныг уругларына боттуп дузаны херек кырында чедирери. Шимчээшкынниң хайгаарал чөвүлели Россияның Күрүне болгаш хөй-ниитинин ажилдакчыларын, губернаторларны болгаш

ноябрь 4-те Кызылдың уран-чүүл училищезинин хуралдар залына "Салым-чаяанныг уруглар — Россияның келир үези" деп Бүгү-россияның хөй-ниити шимчээшкыннин регионалдыг салбырын Тывага тургузар талазы-биле хурал болуп эрткен. Ооң ажилына республикада билдигир уран чүүлдүн, культураның болгаш өске-даа адырларындан төлээлер, кожуун чагыргаларының даргалары киришкен.

Тургузукчу хурал эгелээр мурнунда "Салым-чаяанныг уруглар — Тываның келир үези" деп концерт болган. Аңаа "Дыңгылдай" деп регионалдыг конкурстун дипломантызы Буян Стрыгбаев, Улан-Удэ хоорайга болуп эрткен "Найдал" деп регионалдар аразының конкурзу-нун лауреады Ажыкмаа Айыгы, Братск хоорайга эрткен улусчу хөгжүм херекселдеринин күүседикчилеринин VIII регионалдыг конкурзу-нун шанналының эдилекчизи Кристина Местрикова

хоорайлар чагыргаларының даргаларын, өөредилге болгаш эртем, культура база массалыг коммуникация яамыларының удуртукчуларын, эртемниң, техниканың, шажын-чүдүлгенин, башкыларның болгаш чогаадыкчы интеллигенцияның төлээлерин бодунун бо буянын ажил-чорудулгазынче эвиледеп турар.

ноябрь 4-те Кызылдың уран-чүүл училищезинин хуралдар залына "Салым-чаяанныг уруглар — Россияның келир үези" деп Бүгү-россияның хөй-ниити шимчээшкыннин регионалдыг салбырын Тывага тургузар талазы-биле хурал болуп эрткен. Ооң ажилына республикада билдигир уран чүүлдүн, культураның болгаш өске-даа адырларындан төлээлер, кожуун чагыргаларының даргалары киришкен.

Тургузукчу хурал эгелээр мурнунда "Салым-чаяанныг уруглар — Россияның келир үези" деп Бүгү-россияның хөй-ниити шимчээшкыннин регионалдыг салбырын Тывага тургузар талазы-биле хурал болуп эрткен. Ооң ажилына республикада билдигир уран чүүлдүн, культураның болгаш өске-даа адырларындан төлээлер, кожуун чагыргаларының даргалары киришкен.

ноябрь 4-те Кызылдың уран-чүүл училищезинин хуралдар залына "Салым-чаяанныг уруглар — Россияның келир үези" деп Бүгү-россияның хөй-ниити шимчээшкыннин регионалдыг салбырын Тывага тургузар талазы-биле хурал болуп эрткен. Ооң ажилына республикада билдигир уран чүүлдүн, культураның болгаш өске-даа адырларындан төлээлер, кожуун чагыргаларының даргалары киришкен.

Бистин корр.

Кичелдей-Ашак, Балыкчы Багай-оол, Шөртек-Конгиш, Озурукпай-Хаа алышкылар

ШЫЯН АМ! Эртегинин эртезинде-даа эвес — бо хүнерде, бурунунун мурнунда-даа эвес — дүүн чаа-ла ховунун сарыг өргезин дузактап, тайганың айбезин, кичигенезин казып чип ескен Кичелдей-Ашак деп эрнин эреси чурттап чораан чүвөн иргин эвеспе.

Күжүр Кичелдей канчангашла бир көрүп кээрге, ажы-төлү өскөш, адазын каапкаш, тояп чоругулай барган, алган кадайлары хөөкүйдөн кажып чоруткаш, чер башка тарап, өске ашактар-биле ажы-төрүгүлөй берген болуп тур оо. Эр боду назылап, эртен болза эртен, кечээ болза кечээ өлүр апарган. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, хүнүн манаан, хүүрэн даянган, думаа-чараазы төктүп, курттуг ужазы онгайып, карааның шозу имирерип, кулааның дьыжы дьынавастап, чадаарда-ла бараан човадып калгып чоруур бараскан апарган, мындыг бооп-тур.

Муңгаравас боду муңгарап, карааның чажы бүлдеңейнип, дунмаларынче сөс сөгледип, чалап эккеп алгаш, чагыс-сөзүн берип олуруп-тур.

— Че, дунмаларым, хирезинде барып, мен-даа изим истээр, соом соңнаар эш-тала-даа чок калыр деп барган кижидир мен, эртен болза эртен, кечээ болза кечээ өлүрүм ол-дур, кижиде төрелгетениң төөгүзүндө муңганыр деп чүве чок чүве болгай, ындыг үүлеге бир дугаарында мен таваржыр болган-дыр мен. Арыда адааным бар, Өвүрде өжээним бар, негеп алыр силер. Өвүрде өжээним болза: калга кадайымың төрөлдери Көгей-Сынының Тарбаган-Чоодулары-биле кудалашкаш, каш малымны төдү сүрө берген чүве — ону негеп алыр силер. Арыда адааным болза: хакас куруямның кады төрөөн акылары ала-шокар чылгым төткен чүве — дедир эгедип алыр силер.

А сен, дунмай Шөртек-Конгиш-Мелегей, менден шоолугдаа анык эвес-ле болгай сен, сен база удавас мээң соомдан “кызыл-дустап” келир сен ыйнаан, иштиң эмин эрттир улгадып каап-тыр, ону бода, кургаг-каргаг будукка хептели бердиң, ишти-баарың дораан шаанайны берзе, ону кым дуглап шыдаар боор. Алыс бодун хайнак кижиде болгай сен, авам сени сурастап божаан болгаш мынча деп хыйланыр чораан: “Чер кезип чораан тоянчы чүве болбазыкпе бо — Шөртек-Конгиш-Мелегей деп оолдун адазы, өске сөөк кижиде чүве. Аштаңгыны тоттурарга алдым-чидим дивес боор чораан, херек үүлгеткен улустун чурттаар чери кара-бахын дүвү дьырактап чораан өөдежок чүве, ынчангаш бо Шөртектин угааны солун төрүттүнген ужуру ында болбазыкпе!” деп, үргүлчү-ле хыйланып органың дьынаан кижидир мен. Ынчангаш сен, дунмай Шөртек, улус-биле дыка аас-дыл кылба, мени мурнай

бурганнай берзинче канчаар сен!

Кичелдей-Ашак хөрөөн ажыда чөдүрүп алгаш, дунмаларының эккелген водказын өөрөнгөн айы-биле бир кырлыг стаканны суг кылаштыр ажыра каапкаш, улаштыр Озурукпайны чагып-сургап эгелээн:

— Че, сен-даа ажырбас, бо-растанып чоруй баар кижиде болгай сен, чүгле угааның эки арыгла. Эки чүдүп чор, арай тураң улуу кончук-дур, күш дөгээр чүвөн соксадып ал, угаан-биле алзгысыңза-даа, нервиң камна. Ам канчаар сен, чаяалгаң шаа ындыг болган ышкажыл, дыка бедик албан-дужаалче карак-кулак чок чүткүвө, андарлып бадарыңга аажок аарышкылыг болур чоор. Акыңның мээң сүмемни думчууга кертип ал. Оон башка чоруун чогувайн баар, чолдак адың шошкувайн баар, чон чолдая бээр, хем келдее бээр. Ада-иеңнің адап каан адындан ыттап, Озурукпай дээрге харын эки-дир, тодуг-догаа кижиниң демдээ-дир. Чыды-ла кончук-дур, ам канчаар, даргырадып чоруур сен ыйнаан, көккө семирзэн

Амгы шагның тоолу

аът ындыг чоор, семирп тура-рын кончук ышкажыл, ам канчаар, чем чиве дээр эвес, барып-барып кады төрөөн дунмазын. Кадайың уругну дыка эттөвө, арагачы-даа болза, ажы-төлүң-нүң иези ышкажыл, эки-багай-даа болза, өөң ишти-дир. Сактып көр даан: кижиде дээп көрбөөн кончук чараш уругну кадай кылдыр ап алгаш, ам кээп меңээ херек чок дээринге болур чүве бе, өске анык уругну чоор кижиде сен, кадайың, ажы-төлүң мурнунга алдар-адың салба, арын-нүү-рүң сыкпа! Чоок эжиниң хомудатпа! Херек шаанда сени депшиткеш, албан-дужаал, акша-төгерикти берип каан ышкажыл! Шупту чүвени мурнунга салып берген-дир, а сен ыгыдарын ыгыдып алгаш, четтирдим безин дивзэн-дир сен. Сөглээн сөзү бош кижиде сонгу назынында дөңгүр көк буга болуп төрүттүнер сен, ынчан сени оорлар сол чиптер ол-ла-дыр. Эш-өөрүнү утпайн чор, хөйү — хөйлең, чону — чоорган чоор. Оларның сеңээ кылып каан дузасы дээш тейлеп чор, оон башка чон сенден хая көрнү бээр, чоннун караа көскү деп чүвени утпа! — деп, Кичелдей-Ашак, алыс черле шору угааның, философияның ужу-кыдынын номчаан кижиде болгаш, боду бодунга сеткили ханып, мелегей маңзыгыр дунмазынга муңганыр бетинде бодунун чагынын амырап, хүрүмнүг карактарының оттары чайнап чыткан.

— Че, ам сен бээр кел че, багай Багай-оол, дыка-ла багай а-биле сени адаан-дыр, ам канчаар, хуу-салымың ыйнаан. Сен база ам ыңай-бээр чүгүрер чүвөн соксат, дунмай. Чаңгыс черге чыдыг ужаң шанчып алгаш ора

албас аттыг кижидир сен. Караты-Хаанның кады төрөөн дунмазы Ак-Хаан канчап сээң кадайыңны хунаап апарды? Эр дээр аргажок, кадайларзып чоруурунга ол-дур ам, анык кызыжактарже туралаарыңга кеннимниң кулаанга дьыналып чеде бергени ол-дур. Чон кулаа дьыжы, чон караа көскү, оваарнып чор. “Мен кончук мен, мен шыдаар мен” деп хөрөөн шаштыңган хөрөөчүл! Шынап-даа болза меңээ, чылан караа чипкен акыңга, каа чедер сен сен. Ыңай-бээр кудумчуга эзирик-элээр шаараннаар, чалчыттынар, шалыттынар чоруун соксат. Чүдөк чүвө-дир, кижиде бужартатпа сен, сойлу, мени — улуг акыңны, ажа халың мен дээш чүнү чедип алыр сен сен...

Хенертен бир-ле метпигир чүвениң шалаже “чирс!” кылдыр барып дүшкени дьыналган. Озурукпай кыпсынчыг кылдыр алгыра-ла берген:

— А-а-а! Ава-аа-й! Ии-ии-й! Ол аразында шала кырында тепкиленип чыткан Шөртек-Конгиш-Мелегейниң аксындан хан агып эгелээн, бир катап сертеш дээш шимчевейн барган. Сээң кижиниң дег ийи өлегер карактары чаңгыс черде шилденип турупкан. Кичелдей-Ашак аяр туруп келгеш, дунмазының судалын тудуп көргөн:

— Аа, халак, хайыраан дунмамны, чүрээ чайлы берген-дир. Халак, халак... — деп, ишкирнип ыглай берген.

Оон кезек болганда, чүү-даа болбаан дег, кышкырып эгелээн:

— Чорунар, үнүңер, ыраңар, мээң караамга көзүлбөөр, кончук сойлуңтар, мээң ханым ишпеңер...

Озурукпай биле балыкчы Багай-оол кортканындан, акызы боолап берип болур деп чүвени билир болгаш, дүргөн-не дезип-кеннер...

Күскү сарыг бүрүлөр Кичелдей-Ашак биле Шөртек-Конгиш-Мелегей алышкыларның куду-сүнезинери-биле кады Болчатылыг-Бора-Тейниң кырын дургаар киискип, амдыгаа дээр чевег-хөөрнүн чаны-биле аргышкан, орайтаан дүнеки чорумалдарны коргутушаан хевээр...

Алчагар Озурукпай-Хаа бо коргунчүг чүүлдерден шыдашпаан: оон угааны чана берген, амгы үеде улустун “психушка” деп адаары солук-сакпай кижилер эмнээр эмнелгезинде чыдар, а Багай-оол хөөкү эргиде рюкзакыңга бок-сагын дыгып алгаш, билдинмес угже дезипкен: көргөн-билген улустун чугаа-домаандан алырга, бир-ле озалааш, дедир аастыг Каргыраа-Кара-Хемнин ортулукталган шынаа-зында кулузун чадыр тудуп алган, амдыгаа дээр балык-биле амыдырап, оюн оя, чигин чире чурттап чоруур дээр чивен иргин эвеспе оо!

Тоолчу Тоткан-оол ирей ыткан.

Ленин, 18 дыңнадып тур



КОНЧУГ АЙЫЛДЫГ ЧҮҮК

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының орук-транспорт албанының (ГАИ-ниң) лейтенанты Андрей Вельмезов Хову-Аксы суурдан билдинмес чүктүг, кайнаар баары тодаргай эвес чүк сөөртүрүш улуг машинаны үдеп алгаш, Кызылга келген. Олар шаанда алгы заводу турган девискээр-же кире бергеннер.

Милиция ажилдакчызы үдеп чораан машиналарының чүгү-даа, баар чери-даа орта билдинмес боорга, каразып, сезингеш, бо дугайында удуртукчуларыңа рапорттап дьыналган. ТР-ниң Иштики херектер, Онза байдалдар яамыларының прокуратураның ажилдакчылары дүргөн хыналда-истелге эрттиргеш, ук машиналар шаандагы алгы заводунун, ам Эдуард Наксылдың хуу бүдүрүлгезинин девискээринде турарын тодараткан. Автомашиналарда 37 контейнер экологтуг айылдыг бүдүмел — кобальт концентратын чүдүргөн болган, оон ниити деңзизи 20 тонна хире. Ол ышкаш хоой-лү-дүрүм камгалаар органнар экологтуг айылдыг чүктү сөөртүрүңүң болгаш кадагалаарының чурумун үрээнин, ол кижиниң кадынга база долгандыр турар бойдуска айылды чедирип болурун тода-

раткан.

Бо айылдыг болгаш хөй чүк кымны болурун, кайнаар сөөртүрү чедирерин тодаратыры-биле республиканың прокуратуразы истелгени чорудуп турар.

УЛУГ УЛУСТУН БУРУУЗУ-БИЛЕ

Кызыл кожуунун Сукпак суурдан хаваанче боо огу-биле балыгланган назы четтээн оол республиканың төп эмнелгезинде келген деп дүвүрээзиниг меңээ бо чылдың октябрь 29-та милицияга келген.

12 харлыг Аяс эжинде улуг ланчы боонун огуң сонуургай бергеш, дилеп алгаш чанып келген. Аястың авазы огу боо огу-биле ойнап турарын көрүп кааш, ону алгаш, огу көрүп турда-ла, шкафта салып каан. Оон айылының, орта дээп болбазының дугайында огуна авазы чүнү-даа ыттаваан.

Октябрь 29-та Аяс эштери-биле телевизор көрүп оргаш, шкафта боо огуң сактып келген. Оолдар ону казылдырып шенээрин шийтпирлээн. Серенги хааржаанга боо огуң суккаш, кудумчуга баргаш, хааржакты өрттедиптерге, частышкын болбаан. Аяс база катап өрттедире-биле серенги хааржаанга чоокшулап чедип келирге, часты берген...

Улуг назылыг кижилерниң уругларынга мындыг хамаарылгазындан 12 харлыг оол кемдээшкинге таварышкан. Оолдун кады моон соңгаар кандыг болуру амдызында билдинмес.

ТР-ниң ИХЯ-зының пар-лалга албаны.

ТР-ниң Чазааның Даргазы болгаш ТР-ниң Чазак Даргазының Канцеляриязы ТР-ниң Чазак Даргазының дузалакчызы Сайин Сайын-оолович Артынага оон акызы

Каң-оол Сайын-оолович АРТЫНАНЫҢ

мөчээни-биле ханы кажыдылды илередип тур.

ЧАЗАЙ НОМЧУУР

2004 чылдың ноябрь 4-те үнгөн № 149 “Шын” солунун ийги арнында бедик шаңналдар алганнарның аразында Кызыл кожуунун Кур-Чер суму чагыргазының даргазын **Валентин Курбатаевич ООРЖАК** деп чазай номчуур.

“ЭХНАТОН” БААЗА ЧАЛАП ТУР

Баазада садып турар аш-чем аймаа:

дээди болгаш бирги сорттун далганы, бир шоодайның өртээ 360 рубль, шоодай чигир — 860 рубль, оодурба 25 кг — 75 рубль, макарон кылыгылары — 13,90 рубль (кг), крупалар: гречка — 15 рубль, рис — 17,50 рубль, пшено — 8 рубль, өске-даа крупалар бар, үнүш үзү 23 рубльден өрү өртектиг, кондитер кылыгылары: печенье 23,50 рубльден өрү, карамель — 34 рубльден өрү, шоколадтыг карамель — 55 рубльден өрү өртектиг.

Лаазада тушенка 17 рубль, хоюг сүт 13 рубль. Консервалаан чемнер: щи, борщ, рассольник 13 рубль. Йод холаан дус, йодтуг холумактар, майонез, кетчуп, томаттыг паста, кисель, компоттар, соктар бар.

Бистиң адресивис: Загородный переулок, 19 “А”, склад № 3. Телефонуну 5-38-40, “Эхнатон” бааза.

ШЫН
e-mail: shyn@tuva.ru
Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторунун орадакчылары — 1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. **КИДИСТЕР:** нитител-политиктиг кылдыс — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажыл-агый, улутпур кылдистер — 1-17-09. Солун келбейн барганга, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 3 ама. Тираж 9143. Чагыт 139.

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк “Тувакредит”, Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729. Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчылыга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели “Шын” солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткэн. Херечилдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10002, 10003. ТР-ниң Парлалга болгаш информация куркомитединиң типографиязынга парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1). Солунда парлаттыңан материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айгыттыңан саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылаар.